

Riksintressen för kulturmiljövården i Sunne kommun



**Fördjupade beskrivningar av Askersby,
Mårbacka – Södra Ås,
Rottneros och Östra Ämtervik**

**Karin Myhrberg
2010**

Förord

Denna rapport är upprättad av bebyggelseantikvarie Karin Myhrberg på uppdrag av Sunne kommun. Karin Myhrberg har under juni-augusti 2010 inventerat de redovisade bebyggelsemiljöerna. Arbetet har genomförts i samarbete med länsstyrelsen i Värmland. Bebyggelseantikvarie Susanna Björklöf har bidragit med värdefulla synpunkter under arbetets gång.

Rapporten är avsedd att utgöra underlag för ett nytt ställningstagande till riksintressena både vad gäller beskrivning och geografisk avgränsning. Den ska även ingå i underlaget för kommunens översiktsplan. Redigering och sammanställning har därför gjorts av planarkitekt Tomas Almgren i oktober 2010.

Innehåll

	Sida
Inledning	
Bakgrund	1
Syfte	1
Metod	1
Skydd av riksintressen	2
 Askersby	
Beskrivning av kulturmiljövårdens riksintresse	3
Kartor	9
Fotografier	12
 Mårbacka – Södra Ås	
Beskrivning av kulturmiljövårdens riksintresse	19
Kartor	26
Fotografier	31
 Rottneros	
Beskrivning av kulturmiljövårdens riksintresse	43
Kartor	50
Fotografier	53
 Östra Ämtervik	
Beskrivning av kulturmiljövårdens riksintresse	61
Karta	66
Fotografier	67
 Allmänna rekommendationer och råd för riksintressen i Sunne kommun	 73

Inledning

Bakgrund

I Sverige finns det ca 1700 riksintressen för kulturmiljövården enligt 3 kap Miljöbalken. Syftet med dessa är att spegla vår kulturs framväxt och variationsrikedom. De ska vara av intresse för hela landet. I planeringen ska riksintressen ges företräde framför andra intressen, så vida dessa inte också är av riksintresse. Exploatering och andra förändringar får ske inom riksintresset så länge det inte påtagligt skadar natur- och kulturvärdena. I Värmland finns 41 riksintressen, varav fem ligger i Sunne kommun.

Under sommaren 2010 har fyra av Sunne kommuns fem riksintressen för kulturmiljövården inventerats. Det femte riksintresset, Smedsby, är ett fornlämningsområde och kompetens för det har inte funnits under arbetets gång. Inte heller har den del av riksintresset Östra Ämtervik som består av fornlämningar inventerats eller inkluderats i den fördjupade beskrivningen. Inventeringarna har legat till grund för uppdateringar av riksintresseområdena med fördjupade beskrivningar, historik, värderingar, motiveringar och förslag på uppdaterade gränsdragningar. I riksintressebeskrivningarna finns också en beskrivning av önskvärt förhållningssätt till bebyggelsen och landskapet inom riksintresset. Eventuella hot mot riksintresseområdet presenteras.

De tidigare riksintressebeskrivningarna har varit mycket kortfattade. Inventeringar av Sunne kommuns kulturmiljöer gjordes under 1970- till 1990-talen. I dessa inventeringar saknas dock dokumentation av all bebyggelse inom riksintresseområdena och mycket har förändrats de senaste 20 till 40 åren, varför det var mycket väl motiverat att genomföra en ny inventering och uppdatering av riksintressebeskrivningarna.

Syfte

Syftet med att inventera, uppdatera och fördjupa riksintressebeskrivningarna är att tydliggöra vad som är av riksintresse och att ge ett underlag för kommande planering i Sunne kommun. Kommunen ska redovisa riksintresseområden i sin översiktsplan och ange hur riksintresset ska tillgodoses i planeringen. Fördjupande beskrivningar underlättar kommunens arbete med riksintressen. Att tydliggöra vad som är riksintresse är för fastighetsägare, boende och turister är också relevant.

Metod

Arbetet har gjorts av byggnadsantikvarie Karin Myhrberg, projektanställd vid Sunne kommun. Handledare för arbetet har byggnadsantikvarie Susanna Björklöf varit.

Inventeringen av riksintresseområdena har skett på plats där blanketter har fyllts i, bebyggelsen och miljöerna har studerats och fotograferats. Boende i områdena har bidragit med värdefull kunskap om miljöerna där de bor. Dessa kontakter har tagits spontant på plats.

Under fältarbetet har fokus legat på miljöer och riksintresseområdet som helhet, men för att kunna få en helhetsuppfattning har bebyggelsen inventerats, mer eller mindre ingående beroende på områdets och bebyggelsens karaktär samt riksintressets värden.

Utgångspunkt för arbetet har de tidigare riksintressemotiveringarna varit. Som underlag har också litteratur om de aktuella områdena använts, liksom äldre kartmaterial och fotografier,

de kulturhistoriska inventeringar som gjordes i Sunne kommun mellan 1977 och 1993 och det regionala kulturmiljöprogrammet från 1989. Riksintresset Rottneros park inventerades och beskrevs i en publikation 2007, som beställdes av länsstyrelsen och stiftelsen som äger parken. Parken har därför inte inventerats på nytt. Texten i den fördjupade beskrivningen av Rottneros är till största del en bearbetning av text från denna publikation.

För värderingarna av riksintresseområdena har den metod som Axel Unnerbäck har tagit fram för Riksantikvarieämbetet använts. I Unnerbäcks värderingssystem delas kulturhistoriska värden och grundmotiv för bevarade upp i två grupper: dokumentvärden och upplevelsevärden. Dokumentvärden är värden baserade på historisk kunskap och på så sätt kan sägas vara ”objektiva”, men de påverkas av bedömarens kunskap och inriktning. Exempel på dokumentvärden är byggnadshistoriska, samhällshistoriska, personhistoriska och teknikhistoriska värden. Upplevelsevärden är exempelvis estetiska, upplevelsemässiga eller socialt engagerade egenskaper. Det kan handla om konstnärligt värde, patina eller miljöskapande värde.

Inventeringen är delvis anpassad till Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister (www.bebyggelseregistret.raa.se) för att uppgifterna enkelt ska kunna föras in där framöver.

För varje byggnad/gård som har inventerats finns blanketter med kortfattad beskrivning, fotografier och karta hos Sunne kommun. Riksintressena har redovisats i text, med bilagor med fotografier och kartor.

Skydd för riksintressen

Riksintresseområden har per automatik inget juridiskt skydd som är jämförbart med exempelvis byggnadsminnen eller kulturreseervat, där exakt skydd av exteriörer och interiörer kan skrivas in. Dock ska den berörda kommunen se till att riksintressets värden inte skadas påtagligt.

Samtliga av Sunne kommuns riksintressen saknar detaljplan och ligger utanför “samlad bebyggelse”, och inkluderar jordbruksfastigheter, vilket innebär att många förändringar kan ske utan att bygglov behöver sökas. Stora förändringar kan därmed ske i bebyggelsen och miljöer utan kommunens kännedom eller möjlighet att reglera förändringarna. Riksintresseområden skulle därmed kunna förvanskas kraftigt och förlora stora delar av sina kulturhistoriska värden. Av den anledningen är det önskvärt att områdesbestämmelser upprättas för kommunens riksintresseområden, med de framtagna riksintressebeskrivningarna som grund.

Askersby

Sunne socken, Sunne kommun

Riksintresse: K 35

Beskrivning av kulturmiljövårdens riksintresse

Tidigare riksintressebeskrivning

”Riksantikvarieämbetets värdetext (1996):

Motivering:

Odlingslandskap med byar som innehåller ovanligt välbevarad bebyggelse från 1800-talet.

Uttryck för riksintresset:

Askersby radbybebyggelse med traditionellt utformade bostadshus och ekonomibyggnader från 1800-talets förra hälft.”

Inledning

Geografi

I riksintresseområdet ingår byarna Askersby och Persby, tre gårdar i Angersby, gården Mörkerud samt två gårdsenheter i Munkebacka. Riksintresset ligger i en dalgång med jordbrukslandskap och ramas in av det barrskogstäckta Askersbyberget i öster och skogstäckta sluttningar i väst. Landskapet är böljande och används fortfarande för jordbruk. Området är beläget i odlingsstråket öster om Mellan-Fryken i Sunne kommun, ca sex kilometer söder om tätorten Sunne.

Askersby är en radby som sträcker sig från norr till söder på bägge sidor längs en mindre grusväg, med Askersbyberget som naturlig avgränsning i öster och sluttningar med jordbruksmark i övriga väderstreck. Bebyggelse har historiskt ofta placerats på detta sätt högt i terrängen för att få bättre och torrare grund och för att inte ta för mycket av odlingsmarken i anspråk. De tre gårdarna längst i norr inom riksintresset tillhör Angersby. Två av dem ansluter till radbyn och inkluderas i den här beskrivningen i Askersby. Nedanför sluttningen väster om byn, mellan Persbybäcken och landsvägen, ligger Mörkerud och Persby, omgivna av jordbruksmark. Persby ligger ungefär en halv kilometer väster om Askersby och består av fem gårdar. En grusväg leder därifrån till ensamgården Mörkerud knappt 200 meter norr om Persby (se karta i Bilaga 1).

Munkebacka ligger i en sluttning i väster inom riksintresset, intill landsvägen mellan Sunne och Östra Ämtervik. Bebyggelsen här är en viktig del i vyn från Askersby. Barrskogen bakom bebyggelsen bildar en fond i landskapsrummet.

Drygt en halv kilometer söder om Askersbys samlade bebyggelse ligger den utskiftade gården Åsen som tillhör Askersby men inte ingår i riksintresset Askerby, utan istället i det intilliggande riksintresset Mårbacka och Södra Ås, på grund av det visuella sambandet med den delen av landskapet.

Bebyggelse

Askersbys bebyggelse är huvudsakligen uppförd under 1800-talets första hälft eller mitt. Den består idag av 13 boningshus (Angersby 1:9 och 1:7 inkluderat), varav de flesta har tillhörande ekonomibyggnader och bevarade gårdsstrukturer från 1800-talet.

Ekonomibyggnaderna ligger i de flesta fall tätt inpå grusvägen, och boningshusen en bit inåt gården. Med hjälp av kartor från mitten och slutet av 1800-talet kan man se att bystrukturen och vissa gårdsstrukturer är välbevarade.

Från 1700-talets slut finns boningshuset vid Janne Ols (Askersby 1:25) som troligtvis är byns äldsta. Soldattorpet är troligtvis också uppfört under 1700-talet. Bebyggelse har uppförts i Askersby kontinuerligt. Från 1900-talet kan nämnas boningshuset på Bostället (Angersby 1:7) från 1920-talet och det senaste större bygget som är ett bostadshus från 1990-talet i södra delen av Askersby (Askersby 1:31). Också ekonomibyggnader har utifrån behov uppförts under 1900-talet och fram till idag. De flesta äldre ekonomibyggnader har förlorat sina ursprungliga funktioner. Som helhet finns dock Askersbys karaktär som jordbruks- och radby från 1800-talet kvar. Bebyggelsen är enhetlig – nästan samtlig bebyggelse är rödmålad, boningshusen är uppförda i en och en halv eller två våningar och har stående träpanel. De äldre ekonomibyggnader har bar timmerstomme och ett bibehållet ålderdomligt utseende. Så gott som samtlig bebyggelse har sadeltak, merparten av boningshusen med tegelpannor och ekonomibyggnaderna med plåttak. Tillbyggnader på boningshusen är relativt små och få, som exempelvis upptagna frontespiser och balkonger, men även större ut- och ombyggnader förekommer. De tre boningshusen längst i söder i Askersby avviker i färgsättning och/eller utformning efter senare tiders omgestaltningar (exempelvis bostadshuset i en våning på Askersby 1:31).

Persbys bebyggelse är tillkommen under 1800-talet och framåt. Den består av tre gårdsenheter norr om vägen, som i stort sett ser likadana ut som under slutet av 1800-talet. Det finns tre boningshus, varav ett inte längre har några äldre ekonomibyggnader knutna till sig. Ungefär hälften av ekonomibyggnaderna i Persby står oanvända och några är dessvärre i dåligt skick eller redan förfallna. Boningshusen är uppförda i en och en halv eller två våningar, målade faluröda med vita detaljer och klädda med stående lockpanel. Söder om vägen ligger ytterligare två gårdsenheter.

Mörkeruds bostadshus och tillhörande lillstuga sägs vara uppförda 1900 respektive 1908. Gården har två större ekonomibyggnader. Gårdens och bebyggelsens karaktär är förändrad genom bland annat nyligen uppförda terrasser, plattläggning i anslutning till samtliga byggnader och utbytta fönster. Gårdsstrukturen är dock relativt oförändrad sedan 1800-talet och bebyggelsen är faluröd.

Funktioner idag

Idag finns det två gårdar (Där bort, Askersby 1:29 och Angersby 1:4) inom riksintresseområdet som är heltidsjordbruk. En gård utanför riksintresseområdet brukar mark inom riksintresseområdet. I övrigt har många ekonomibyggnader som uppfördes för jordbrukets behov förlorat sina funktioner och brukas exempelvis som inredda övernattningsbyggnader, förråd eller står oanvända. Samtliga bostadshus i Persby och Mörkerud är åretruntbostäder, medan några hus i Askersby enbart fungerar som fritidsbostäder. Nya byggnader som har tillkommit i senare tid är moderna garage i nära anslutning till vägen genom Askersby.

Historik

Frykens dalgång befolkades tidigt och med näringshaltiga jordar fanns det goda förutsättningar för jordbruk. Odlingarna koncentrerades till Frykens stränder. Fryken var en viktig kommunikationsled mellan norra Värmland och Vänerbygden och fornlämningar visar att området har varit bebott sedan bronsåldern.

I området har tillgången på skog varit god varför en utvecklad timmerbyggnadsteknik har vuxit fram och trä har varit det dominerande byggnadsmaterialet. Från 1800-talets slut utvecklades sågindustrin och de timrade ekonomibyggnaderna ersattes av plankbyggnader, samtidigt som ladugårdar började uppföras i tegel. Boningshus timrades dock ofta in på 1930-talet.

Askersby tillhör de bygdeenklaver som med början under senmedeltiden framröjdes och konsoliderades runt om i den värmländska mellanbygden. Askersby nämns i skriftliga källor första gången 1540, då som ett kyrkohemman. Den statliga skatten beräknades i smör och hästar vilket visar att kreatursskötsel var byns huvudsakliga försörjningsbas. Nyodling skedde i betydande omfattningar i Fryksdalen under 1500-talet och Persby och Mörkerud väster om Askersby tillkom.

På en karta från 1645 över Askersby syns ingen radby, utan istället markeringar för bebyggelse som kan ha varit i form av en klungby. Det första storskiftet i Askersby skedde 1781 och på kartan från samma år syns en radby likt dagens, dock utan bebyggelse utritad.

Ett soldattorp uppfördes i Askersby, längst norrut mot gränsen till Angersby. Enligt Karl XI:s förordning år 1680 skulle varje by med tio hushåll hålla soldat och soldattorp. Askersby utgjorde en soldatrote. Detta system avskaffades 1901. Askersbys soldattorp som står kvar idag är troligtvis uppfört under andra halvan av 1700-talet. Bredvid soldattorpet byggdes ett större bostadshus på 1920-talet. Även Mörkerud har varit kopplad till försvarsväsendet och har fungerat som furirboställe.

Laga skifte pågick i Askersby mellan 1845 och 1847. Nu skiftades inte bara jord utan också bosättning. Två hushåll flyttade ut. Gårdarna Åsen och Hagen tillkom söder om radbyns bebyggelse. Hagen är nu riven. På kartan från 1845 finns bebyggelsen utritad mer detaljerat. Här syns att Askersbys bystruktur samt viss bebyggelse är bevarad till idag. Där vägen genom byn delar sig i en östlig och en västlig väg finns dock ingen bebyggelse utritad längs den östra vägen där idag två bostadshus ligger. Vägsträckningen genom Askersby samt förbi Persby och Mörkerud, liksom mot Mårbacka, är i stort sett den samma idag som på 1845 års karta.

Gårdsbebyggelsen omkring Fryken kan karaktäriseras av månghussystemet med flera fristående byggnader för olika funktioner, där byggnaderna kan vara ganska utspridda. Vanligt i området var att en normalstor bondgård hade minst stall, ladugård, vedbod, matbod och jordkällare. Från 1700-talets slut fram till omkring 1870-talet var det i Värmland vanligt med mangårdsbyggnader i två hela våningar och med entrén asymmetriskt placerad på ena långsidan. Boningshuset på gården Håla (Askersby 1:18) är ett exempel på en sådan byggnad. I Askersby förekommer ett antal mangårdsbyggnader i två våningar, men vanligare är den 1 och ½ våning höga mangårdsbyggnaden med en farstuutbyggnad med frontespis ovan.

Askersby hade en skola som låg mitt i radbyn. Skolan uppfördes på 1860-talet, slutade användas 1915 och finns inte bevarad. Byn hade flera smedjor. Idag finns en bevarad och en finns än så länge kvar i förfallet skick.

Värdebeskrivning

Riksintresseområdet Askersby besitter en rad kulturhistoriska värden och berättar om 1800-talets jordbruk. För riksintresset är det främst det **miljöskapande värdet** som är av vikt. Askersbys välbevarade och avgränsade radbystruktur med bevarad bebyggelse tillsammans med omgivningarna och landskapsrummet utgör en värdefull miljö. De flesta byggnader, mangårdsbyggnader som ekonomibyggnader, är av stort värde för helheten, även om de alla individuellt i en annan miljö inte vore omistliga ur kulturhistorisk synvinkel. Om äldre ekonomibyggnader förfaller och försvinner utarmas landsbygdens kulturlandskap, varför de alla är av miljöskapande värde. Enskilda byggnader illustrerar det

äldre jordbrukets olika funktioner och månghussystem, exempelvis smedjan, matboden, stall och soldattorpet.

Mörkerud och Persby innehar högt miljöskapande värde då deras gårds- och bystrukturer samt läge i landskapet bidrar till en miljö som berättar om olika bystrukturer och om jordbrukets historia. Till det miljöskapande värdet finns ett pedagogiskt värde knutet, som innebär att man genom bebyggelsen och landskapet kan förstå jordbrukets historia. Även de två gårdsenheter i Munkebacka som ingår i riksintresset bär ett miljöskapande värde då de är en betydelsefull del i vyn från Askersby.

Inom riksintresseområdet finns också ett **samhällshistoriskt** och **socialhistoriskt värde**. Bebyggelsemiljön och landskapet ger information om 1800-talets jordbruk med bystrukturer, gårdsstrukturer och funktioner, både ur ett samhällshistoriskt perspektiv och ett socialt perspektiv. Genom att soldattorpet finns välbevarat ges genom Askersby information om försvarsväsendets organisation före 1901, men genom soldattorpets storlek och bevarade planlösning och det bevarade landskapet omkring kan vi också få kunskap om människornas liv där. Det finns en pedagogisk aspekt som förstärker dessa värden.

Bebyggelsen inom riksintresseområdet har ett **byggnadshistoriskt värde**, som ökar genom delar av bebyggelsens höga ålder samt välbevarade skick. Bebyggelsen inom området berättar om den goda tillgången på skog och om knuttimring som byggnadsteknik, men också om utvecklingen under 1800-talet från mindre fristående timrade ekonomibyggnader till större ladugårdslängor med många olika funktioner i samma byggnad.

Riksintressets gränsdragning

Föreslagen ny gränsdragning för riksintresseområdet:

I norr går gränsen strax norr om Angersby 1:4. Fastigheterna Angersby 1:4, 1:7 och 1:9 inkluderas inte i området av kulturmiljöprogrammet Ditt Värmland från 1990. De bör dock ingå i riksintresset då de två senare geografiskt och visuellt upplevs som en del av radbyn Askersby, är miljöskapande och har bebyggelse av värde för riksintresset. Även gården Angersby 1:4 och dess odlingsmark upplevs visuellt tillhöra Askersby och förändringar här skulle kunna skada riksintresset.

I väster inkluderas Mörkerud och Persby och väster om landsvägen två gårdar i Munkebacka. De är en betydelsefull del i det öppna jordbrukslandskap som ligger väster om Askersby. De har välbevarade gårdsstrukturer och till viss del bevarad äldre bebyggelse. Vyerna mellan Askersby och dessa i väster liggande byarna och gårdarna är av stor vikt för upplevelsen av Askersby och dalgången. Askersby är främst den by och bebyggelse som bär riksintresset, men förstärks miljöskapande av Persby, Mörkerud och Munkebacka. Skogspartier väster om Munkebacka bildar fond för landskapet i riksintresset i väster.

I öster dras gränsen mer åt väst och en mindre del av Askersbyberget ingår i riksintresseområdet än vad det tidigare gjorde. Detta motiveras med att riksintresset till stor del knyts samman av visuell kontakt mellan byarna, det öppna landskapet och den västra delen av det skogsbeklädda Askersbyberget, och därför är det inte motiverat att den östra delen av Askersbyberget ska ingå i riksintresset. Skogen har varit en viktig del för de svenska byarna under 1700- och 1800-talet, och så även för Askersby. För förståelsen för Askersbys placering i landskapet är det av vikt att behålla barrskog på Askersbyberget och därmed relevant att en del av skogen ingår i riksintresseområdet.

Riksintresset Askersby gränsar i söder till riksintresset Mårbacka och Södra Ås. Gården Åsen som tillhör byn Askersby ingår i det senare riksintresset, på grund av den visuella kontakten

mellan Åsen och Mårbacka. På en karta från 1800-talets slut syns en väg som sammanbinder Åsen och Mårbacka, vilket visar att det historiskt funnits kommunikationer här emellan.

Fysiska uttryck för det kulturhistoriska värdet

Det grundläggande fysiska uttrycket som bär de kulturhistoriska värdena inom riksintresseområdet är radbyns bevarade struktur, vilket inkluderar vägsträckningen till och genom Askersby. Också gårdsstrukturerna och den mängd ekonomibyggnader som uppfördes för olika behov speglar jordbrukets historia och är en viktig del av miljön. Bebyggelsens karaktär med byggnadsskick, fasader, färgsättning och anknytning till jordbruk som än idag går att avläsa bär miljöskapande och byggnadshistoriska värden. Det miljöskapande värdet bärs också upp av det omkringliggande landskapet med skog i öster och jordbruksmarken åt övriga vädersträck.

Enskilda byggnader som är värdebärare

Byggnadshistoria liksom samhällets historia avspeglas tydligt i enskilda byggnader, vilka också är av stor vikt för det miljöskapande värdet ska bestå. Soldattorpet (Bostället, Angersby 1:7) berättar om försvarsmaktens system i Sverige mellan 1680 till 1901. Smedjan

tillhörande

gården Där bort (Askersby 1:29) var en viktig funktion i byn förr och är del i att bära de samhälls- och socialhistoriska och miljöskapande värdena. Matboden (Där Bort, Askersby 1:29) hade också en viktig funktion på gården, och dess betydelse visas pedagogiskt genom de smidda fönsterjärnen som skulle skydda mot inkräktare.

Flera av ladugårdarna och andra ekonomibyggnader som ligger tätt inpå grusvägen genom Askersby är uppförda under 1800-talet och har en äldre karaktär. Dessa är viktiga för radbyns karaktär och för en förståelse av 1800-talets gårdsstrukturer och jordbrukets utveckling. Exempelvis kan nämnas Janne Ols och Mons sammanbyggda ladugårdar (Askersby 1:25 och 1:6), ladugården tillhörande Askersby 1:19 och det vinkelbyggda före detta stallet och höloftet på Där bort (Askersby 1:29).

Hot mot riksintresset

Riksintresseområdet Askersbys kulturhistoriska värden av riksintresse för kulturmiljövården är inte beständiga utan kan komma att förändras, minska eller försvinna. Ett hot mot riksintresseområdet är exploatering. För att Askersby som radby ska behålla sin karaktär krävs att det inte tillkommer någon större mängd bebyggelse i anslutning till radbyn eller bebyggelse som är främmande för landsbygd med bevarad äldre karaktär. Inte heller inom det övriga riksintresset bör ny bebyggelse tillkomma som gör att de äldre gårdarna och byarna blir svåra att avläsa.

Ett annat hot är förvanskningar av bebyggelse inom området. En anledning till att området är riksintresseklassat är att det idag fortfarande går att läsa 1800-talets bebyggelsekaraktär och byggnaders funktioner, gårdsstrukturer och bystruktur. Askersby samt övrig bebyggelse inom riksintresseområdet har en samlad karaktär och förändringar av denna skulle göra att miljön förändras och tappar sitt värde som sammanhängande bevarad miljö.

Ett igenvuxet landskap är ett annat hot mot riksintresset, då landskapet berättar om 1800-talets användning av landskapet och om placering av boplatser. Ett igenvuxet landskap kan bli resultatet av en nedlagd jordbruksdrift i området. Det är därför mycket önskvärt att markerna inom och kring riksintresseområdet försatt brukas inom jordbruket.

För landskapsbilden i riksintresset är det betydelsefullt att skogsområden behålls, på Askersbyberget och i väster. Om skogen försvinner skulle landskapet inte vara lika lättläst och Askersbys karaktär skulle förändras och det miljöskapande värdet minska.

Särskilt hotade byggnader

För riksintressen som innefattar jordbruksbebyggelse är det viktigt att uthus bevaras så att månghussystemet kan avläsas och berättas om. Vissa byggnader inom riksintresset Askerby har eftersatt underhåll och behöver insatser för att bevaras:

- Hönshus, Askersby 1:9. Hönshuset är ett av få mindre uthus och fähus som finns kvar i Askersby. Byggnaden har ett plåttak i bra skick, men saknar glas i fönsterbågarna.
- F.d. bostadshus, Persby, 2:5. Byggnaden står intill vägen och är ett mindre bostadshus. Dess plåttak är i gott skick, men fönsterglas saknas, panel bör ses över och husets tidigare färgsättning i rött och vitt har blekts. Interiört har det målats/klottrats/skett skadegörelse på en vägg.
- Smedjan, Där bort, Askersby 1:29. Smedjans fönster behöver restaureras. De saknar i flera fall fönsterglas. Smedjans timmerstockar behöver ses över.
- Tvättstuga intill vägen, Persby 1:20. Byggnad som berättar om äldre tiders månghussystem och placering av byggnader. Dess väggar är i mycket dåligt skick.

Riktlinjer för bevarande av kulturvärden

För att bevara de kulturhistoriska värdena kopplade till riksintresset är det av stor vikt att:

Bevara den bebyggelse som finns kvar idag, vilket inkluderar ekonomibyggnader.

Ej uppföra ny bebyggelse som inte överrensstämmer med den befintliga bebyggelsens karaktär, och inte heller uppföra större antal nya byggnader.

Bibehålla Askersbys karaktär som radby, genom att inte tillåta bebyggelse växa fram i anslutning till Askersby i öst eller väst på ett sätt som är främmande för radbyns karaktär.

Bevara landskapsbilden med skog på Askersbyberget samt i väster, och öppet landskap med odlingsmark och betesmark i dalgången.

Bevara vägsträckningarna och grusvägarna inom riksintresseområdet då det bland annat är viktigt för radbyns karaktär att vägsträckningarna består för att kunna förstå radbyns uppkomst och placering.

Den äldre bebyggelsen inom riksintresseområdet bör underhållas med respekt för byggnadens äldre byggnadsteknik, utformning och material. Vid underhåll bör bebyggelsens patina respekteras, så att byggnadernas ålderdomliga karaktär inte restaureras bort. Att traditionella material och tekniker väljs är önskvärt.

Underlag till riksintressebeskrivning

Ditt Värmland: kulturmiljöprogram för Värmland och värmlänningar: Värmländska kulturmiljöer (1989) Hillgren, Anders (medarbetare). Karlstad: Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Värmlands län

Hedin, Mai (1988) Askersby: en av Värmlands många bondbyar. Sunne

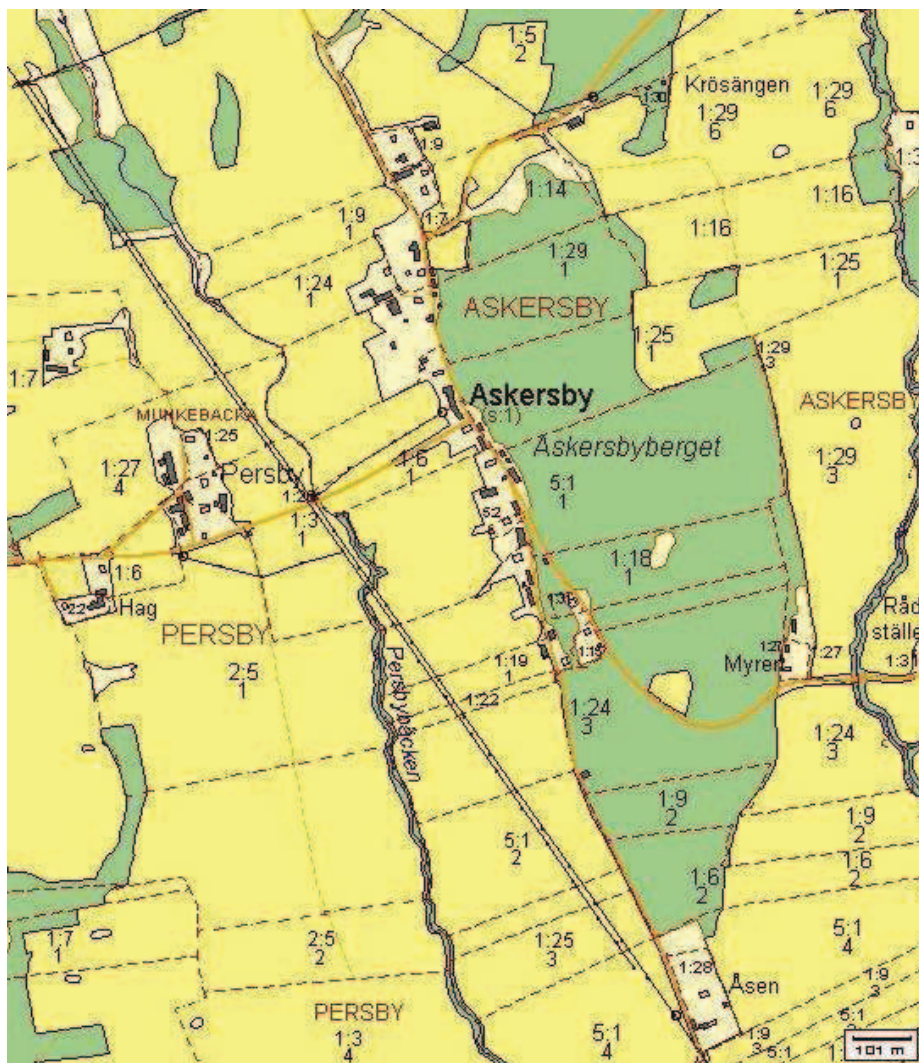
Kulturhistorisk inventering i Sunne kommun 1981 : Sunne socken. Rapport från Värmlands Museum

Lantmäteriets historiska kartor: Sunne socken: Akt 17-SUJ-253

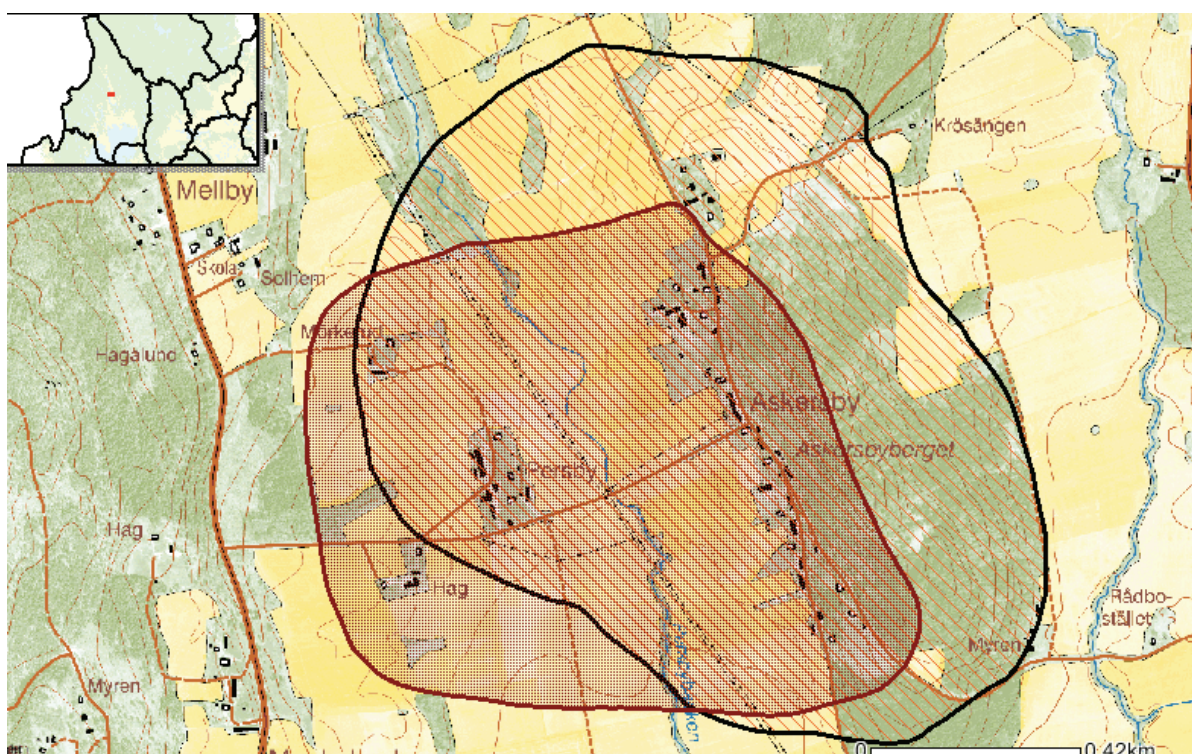
Ekonomisk karta över Värmland 1883-1895: Sunne kommun (1991) Redaktör Tom Ohlsson. Studieförbundet Vuxenskolan, Värmlands museum, Värmlands hembygdsförbund, Lantmäteriet och Nya Värmlands Tidningen.

Eget inventeringsmaterial

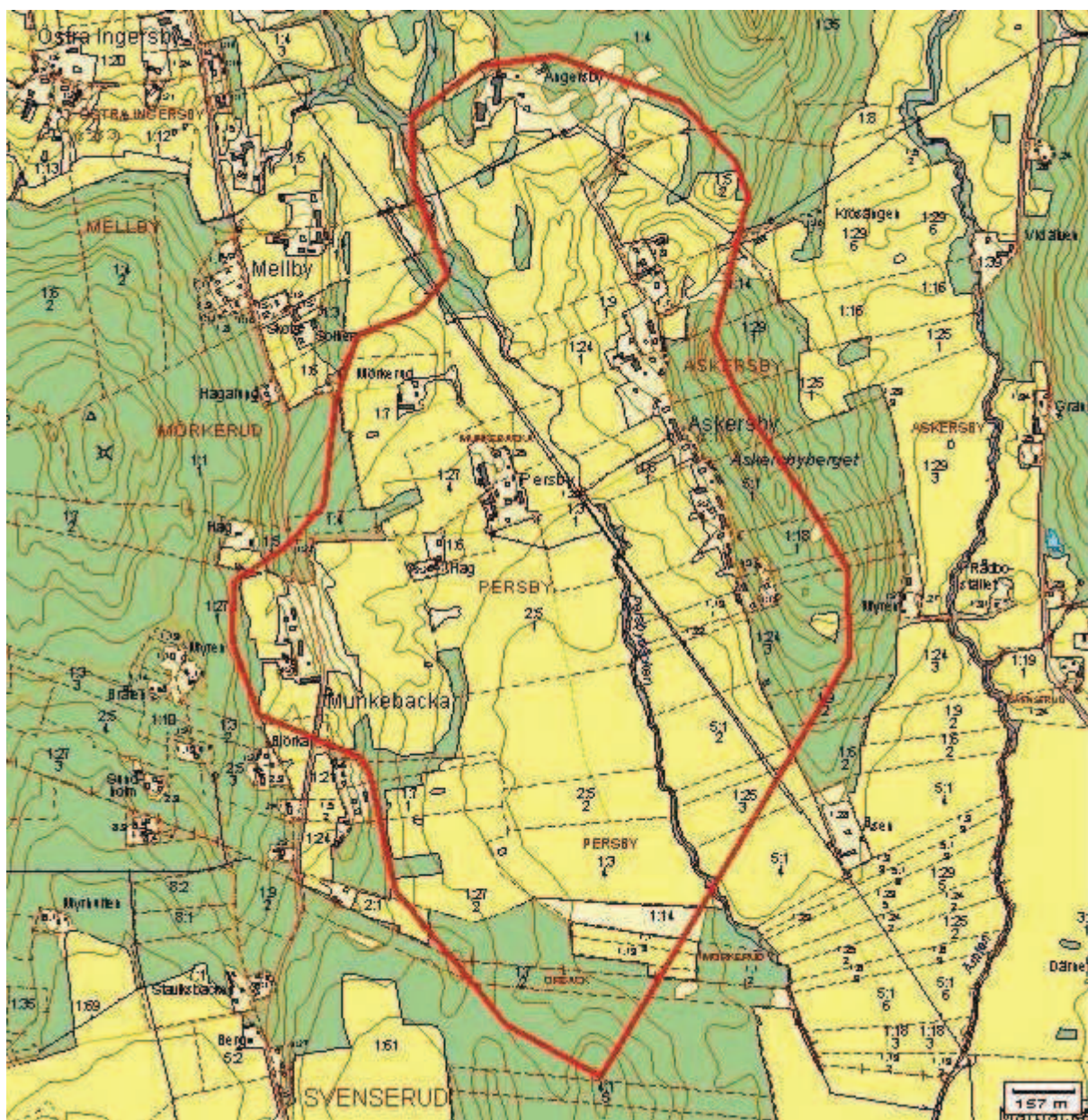
Kartor



Karta 1. På kartan syns Askersby med gården Åsen längst i söder, Askersby i norr, Askersbyberget i öster och Persby, Mörkerud och Hag i väster med omkringliggande jordbrukslandskap.



Karta 2. Den svarta linjen markerar den tidigare/nuvarande gränsen för riksintresseområdet. Den röda linjen markerar avgränsningen för området i det regionala kulturmiljöprogrammet Ditt Värmland. Den nya föreslagna gränsen är en kombination av dessa båda. Bilden är en skärmdump från länsstyrelsen Värmlands KulturmiljöGIS.



Karta 3. Föreslagen ny gräns för riksintresseområdet Askersby. Gränsen går söder om Åsen, väster om Hag, Persby och Mörkerud, i norr inkluderas Angersby 1:9 och 1:7 och i öster på Askersbyberget föreslås gränsen dras inåt en bit.

Fotografier



Bild 1. Vy mot Askersby från vägen från Persby. Jordbrukslandskap i väster och Askersbyberget i öster.



Bild 2. Vy över Askersby från Persby. Här syns hus radbyn ligger längs bergets kant ovan sluttningarna.



Bild 3. Skogen växer tätt inpå grusvägen genom Askerby och bebyggelsen ligger mestadels väster om vägen.



Bild 4. Utsikt från Askersby mot Persby och Munkebacka.

Exempel på mangårdsbyggnader i Askersby



Bild 5. Boningshuset på Mon (Askersby 1:6)



Bild 6. Där Bort (Askersby 1:29)



Bild 7. Boningshuset på Janne Ols (Askersby 1:25)



Bild 8. Bostället (Angersby 1:7), byggt 1927



Bild 9. Håla (Askersby 1:18)



Bild 10. Där Ner (Askersby 1:24)



Bild 11. Soldattorpet på Bostället (Angersby 1:7) med bevarad knekttavla.
Soldattorpet var i bruk till 1901.

Exempel på ekonomibyggnader i Askersby



Bild 12. Överbyggd jordkällare på Janne Ols (Askersby 1:25)



Bild 13. Mon och Janne Ols sammanbyggda ladugårdar (Askersby 1:6 och 1:25)



Bild 14. Ekonomibyggnaderna är knuttimrade och ligger tätt inpå vägen. Här ett fårhus i bruk, tillhörande När Nilspersan (Askersby 5:1).



Bild 15. Magasin tillhörande Janne Ols (Askersby 1:25)



Bild 16. Matbod tillhörande Där Bort (Askersby 1:29). Boden har smidda fönsterjärn som skulle skydda mot inkräktare. Ladugård med aktivt jordbruk i bakgrunden.



Bild 17. Före detta stall och höloft tillhörande Där bort (Askersby 1:29). Byggnaden fungerade tills för några år sedan som stall, men är idag förråd.



Bild 18. Där ner (Askersby 1:24). Påbyggt dass på ladugården.



Bild 19. Smedja tillhörande Där Bort (Askersby 1:29)



Bild 20. Hönshus (Askersby 1:9)

Persby och Mörkerud



Bild 21. Mangårdsbyggnaden på Persby 1:3



Bild 22. Magasin med utsmyckade fönsteromfattningar, Persby 1:3. Ladugård i bakgrunden.



Bild 23. Mangårdsbyggnad och ett mindre före. detta boningshus som idag står tomt, Persby 2:5



Bild 24. En förfallen ekonomibyggnad, Persby 1:3



Bild 25. Mörkerud sett från Persby.

Mårbacka – Södra Ås

Östra Ämterviks socken, Sunne kommun

Riksintresse: K 32

Beskrivning av kulturmiljövårdens riksintresse

Tidigare riksintressebeskrivning

“Riksantikvarieämbetets värdetext (1996):

Motivering:

Selma Lagerlöfs födelsehem Mårbacka. Odlingslandskap med för länet stora identitets- och traditionsvärden förknippade med hennes författarskap.

Uttryck för riksintresset:

Byn Södra Ås bymiljö med välbevarade man- och ekonomibyggnader. Selma Lagerlöfs hem, Mårbacka, ritat av arkitekten IG Clason 1923, men med 1700-tals stomme. Mårbackas tidigare huvudgård ”Där Ner” (Ingemarsgårdens förlaga) ansluter till minnesgården.

I området ingår även:

Äldre järnåldersgravfält, fossil åker, område med röjningsrösen.”

Inledning

Riksintresseområdet innefattar Mårbacka, Selma Lagerlöfs hem, som idag fungerar som minnesgård över författaren, övriga gårdar i Mårbacka och delar av bybildningarna Norra Ås och Södra Ås. Riksintresseområdet har värden förknippade med Selma Lagerlöf och hennes författarskap samt med kulturlandskapet och bebyggelse från 1700-tal till 1930-tal.

Historik

Under medeltiden har det troligtvis skett en stark nyodling i bygden. Norra och Södra Ås redovisas i 1500-talets äldsta skattelängder. Kreatursskötsel var den dominerande näringsgrenen. Mårbacka omnämns första gången 1609 som bondgård och traditionen berättar att den tidigare var säter under Svenseruds gård. Bebyggelsen kring Norra och Södra Ås förtätades successivt under 1700- och 1800-talen. Södra Ås utvecklades senare till en liten knutpunkt där färdvägen mellan Klarälvsdalen och Fryksdalen passerade. En milstolpe visar att vägen användes av fordon redan på 1700-talet. Under 1800-talets slut och 1900-talets början byggdes missionshus, lanthandel, kvarn, brunn- och badanläggning kring de agrara byggnaderna i Södra Ås.

I området har tillgången på skog varit god varför en utvecklad timmerbyggnadsteknik har vuxit fram och trä har dominerat som byggnadsmaterial. Från 1800-talets slut och 1900-talet utvecklades sågindustrin och de timrade ekonomibyggnaderna ersattes av plankbyggnader, samtidigt som ladugårdar börjar uppföras i tegel. Boningshus timrades dock ofta in på 1930-talet.

Gårdsbebyggelsen omkring Fryken kan karaktäriseras av månghussystemet med flera fristående byggnader för olika funktioner, där byggnaderna kan vara ganska utspridda. Vanligt i området var att en normalstor bondgård utöver boningshuset hade minst stall, ladugård, vedbod, matbod och jordkällare. Från 1700-talets slut fram till ungefär 1870-talet var det i Värmland vanligt med mangårdsbyggnader i två hela våningar och med entrén asymmetriskt placerad på ena långsidan, som flera av mangårdsbyggnaderna i Södra Ås.

Storskifte skedde i Södra Ås på 1790-talet och laga skifte på 1850-talet. Under laga skifte fick huvuddelen av gårdarna ligga kvar, och bara tre gårdar flyttades ut och placerades söder om byn. Gården Åsen, tillhörande Askersby, i norr i riksintresset fick sin plats efter laga skifte i byn Askersby på 1800-talsets mitt.

Mårbacka var i samma släkts ägo hela sin kända historia, sedan 1600-talets början tills att Selma Lagerlöfs syster och svåger sålde den på 1800-talets slut. Selma Lagerlöf föddes här 1858. Hon kunde köpa tillbaka sitt barndomshem med tillhörande ekonomibyggnader 1907. Efter att hon fått Nobelpriset 1909 kunde hon köpa tillbaka även mark och skog. 1921-23 lät hon bygga om Mårbacka från en envånings faluröd byggnad till dess nuvarande utseende i karolinsk stil i två våningar med säteritak och putsad ljusgul fasad. Arkitekt var Isak Gustaf Clason. En trädgård fanns anlagt på 1800-talet och fick en ny utformning av Selma Lagerlöf och trädgårdsarkitekten Ruth Brandberg i början av 1900-talet. Efter Selma Lagerlöfs död år 1940 blev Mårbacka efter hennes önskan minnesgård öppen för allmänheten. Selma Lagerlöf har skrivit att Mårbacka var henne livs stora kärlek och att köpa tillbaka gården var hennes stora dröm.

Beskrivning

Geografi

Området ligger i en dalgång i Östra Ämterviks socken i Sunne kommun, på östra sidan av Mellan-Fryken, men utan kontakt med Frykens vatten. Riksintresseområdet börjar knappt en mil söder om Sunne tätort och sträcker sig sedan ca fyra km söder ut. Området är beläget i övergångszonen mellan flack jordbruksmark i dalbotten och den mer höglänta skogsmarken. Norra Åsberget med barrskog ramar in riksintresset i öster. I norr i riksintresset ingår gården Åsen, tillhörande Askersby och ett skogsparti på Askersbybergets södra sluttning.

Genom området går idag en landsväg intill skogsbrynet i öster. Bebyggelsen ligger intill vägen. I väster finns jordbruksmark och en fond av barrskog. Längst i norr ligger Mårbacka, följt av Norra Ås och i söder Södra Ås där en bykärna ligger kring två vägkorsningar där vägen från Mårbacka möter den gamla landsvägen respektive den nya vägen i öst-västlig riktning. Söder om dessa korsningar ligger ytterligare bebyggelse tillhörande Södra Ås i kuperad terräng längs två smala vägar. Längs den gamla landsvägen åt öster ligger gästgiveriet Solbacka och Ås Brunn samt bostadsbebyggelse.

Bebyggelse:

Mårbacka

Mårbackas huvudbyggnad uppfördes 1796. Selma Lagerlöfs far löjtnant Erik Gustaf Lagerlöf, som gården gick i arv till, ville uppföra en herrgård. Det var hans dröm som Selma Lagerlöf senare kunde förverkliga. Byggnaden var från början en faluröd envåningsbyggnad, vars stomme finns kvar i det ombyggda huset. På 1920-talet omgestaltades byggnaden av arkitekt Isak Gustaf Clason och blev en herrgårdsbyggnad i karolinsk stil i två våningar med säteritak och ljusgul puts. Byggnaden har idag kvar sitt utseende från 1920-talets ombyggnad. Till Mårbacka hör uthusbyggnader från olika epoker som idag har olika funktioner på minnesgården. Ladugården från 1862 som Selma Lagerlöfs far byggde är idag utställningshall. Dagens kafébyggnad, den östra flygelbyggnaden, uppfördes i början av 1900-talet. Den västra flygeln uppfördes 1909-10 som inspektorsbostad och fungerar idag som fritidsbostad och kontor. Mårbacka fungerar sedan Selma Lagerlöfs död på 1940-talet som minnesgård efter hennes önskan. En arbetarbostad finns från 1900-talets början men står oanvänd. På området ligger en villa som uppfördes som arrendatorsbostad på 1950-talet. Mårbackas odlingsmark är utarrenderad och brukas. Skogen förvaltas av stiftelsen själv.

Mangårdsbyggnaden på Där Ner (Mårbacka 1:6), som var Mårbackas tidigare huvudgård, brann 1996 men har återuppbyggts. Huvudbyggnaden är en timrad byggnad i två våningar med stående faluröd träpanel. Gården var tidigare byggnadsminne och nämns specifikt i den korta tidigare riksintressebeskrivningen. Gården består idag av en kopia av originalbyggnaden, två uthuslängor ombyggda till bostäder och en till platsen flyttad äldre ladugård vilket gör att detta värde är förlorat. Ytterligare tre gårdar hör till Mårbacka, varav Halla (Mårbacka 3:1) bör nämnas. Det är en bondgård med en timrad mangårdsbyggnad i en och en halv våning med vitmålad träpanel. Huset är från

1800-talets början och är ombyggt i början av 1900-talet. Till gården hör ekonomibyggnader från 1900-talets lopp som är i bruk.

Öster om landsvägen ligger några torp som ska ha uppförts av Selma Lagerlöfs far. Han gav dessa namn efter europeiska huvudstäder. Torpet Prag och ytterligare två bostadshus ingår i riksintresset. Söder om dessa torp låg tidigare torpet Backarna. Här bodde Back-Kajsa som var Selma Lagerlöfs barnpiga. Idag finns en gångstig upp i skogen öster om Mårbacka som leder till det som en gång var Back-Kajsas torp, av vilket det idag återstår en övervuxen hög. Stigen går delvis på mycket gamla vägar och är på sina ställen en så kallad hålväg, nedtrampad under lång tid till ett djupt dike.

Norra Ås

I den del av Norra Ås som ligger längs vägen och inom riksintresseområdet finns idag tio bostadshus med tillhörande uthus. Det är bondgårdar tillkomna under 1800-talet och några nybyggda villor. Flera tillbyggnader och nybyggnation av exempelvis garage har skett under den senare delen av 1900-talet. Få gårdar och mangårdsbyggnader har kvar sitt äldre utseende. I Norra Ås finns ett aktivt jordbruk, medan övrig bebyggelse är året runt-bostäder utan koppling till jordbruk idag.

Södra Ås

Södra Ås var en jordbruksbygd med bondgårdar, men under tidigt 1900-tal tillkom fler bostadshus och andra funktioner såsom missionskyrka och affärer. Bykärnan ligger kring den äldre vägkorsningen. Väster om denna korsning ligger tre gårdar från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal. De är placerade i nord-sydlig riktning och är nämnda i Lagerlöfs *Kejsaren av Portugallien*. De är alla två våningar höga med vind, faluröda med stående träpanel och sadeltak samt med några bevarade uthus. Väster om dessa äldre gårdar ligger bebyggelse tillkommen under 1900-talets första hälft; tre bostadshus med uthus och en kvarn (Södra Ås 1:72) som är mycket välbevarad. Södra Ås 1:64 är ett exempel på typisk enkel villaarkitektur från 1920-talet.

Under samma tid som Selma Lagerlöf återvände till Mårbacka och lät omgestalta mangårdsbyggnaden växte det i Södra Ås fram bebyggelse som inte var kopplad till jordbruket. Kring vägkorsningen ligger två före detta affärer och en missionskyrka. Den ena affären har entrén placerad i ett avskuret hörn och har tidigare haft skyltfönster. Den vita enkla missionskyrkan med liggande panel har ett karaktäristiskt utseende för missionshus. Två bostadshus i Södra Ås skiljer ut sig från de andra genom rik snickarglädje. Hagaborg (Södra Ås 1:32) är en villa uppförd de första åren under 1900-talet med rik snickarglädje och en tvåvånings glasveranda. Bostadshuset på Södra Ås 1:104 är uppfört något år senare och har också en rikt utsmyckat veranda i två våningar.

Söder om vägkorsningarna ligger gårdsbebyggelse längs en slingrig smal väg. Gården När Alfred (Södra Ås 1:11) flyttades ut vid laga skifte på 1850-talet och är en och en halv våning hög parstuga.

I Södra Ås finns några få aktiva jordbruk. Övriga före detta bondgårdar fungerar idag som bostadshus, året runt eller som fritidshus. De två före detta affärerna i Södra Ås är idag bostadshus. Den tidigare missionskyrkan ägs fortfarande av församlingen som ibland nyttjar byggnaden. Sommartid fungerar den som konstgalleri och -försäljning. I öster i riksintresseområdet ligger Solbacka gästgiveri, tidigare brunnshotell till Ås Brunn.

Åsen, Askersby

Gården Åsen (Askersby 1:28) längst i norr inom området syns tydligt från Mårbacka, men ligger inte längs landsvägen utan nås från Askersby. Gården tillkom efter laga skifte 1845. Gården tillhör Askersby men ingår i riksintresset Mårbacka och Södra Ås, på grund av det visuella sambandet med den delen av landskapet.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis består bebyggelsen inom riksintresseområdet av Mårbacka, bondgårdar med mangårdsbyggnader från slutet av 1700-talet till slutet av 1800-talet av varierande värde för riksintresset, bebyggelse tillkommen under tidigt 1900-tal som varierar i stil, samt bebyggelse tillkommen eller ombyggt under det sena 1900-talet och 2000-talet. Utanför riksintresseområdet i öster ligger Norra och Södra Ås tidigare säterbebyggelse som idag är fritids- och året runt-bostäder.

Skydd

Mårbacka och byggnaderna på fastigheten (Mårbacka 1:4) är byggnadsminnesförklarade. Huvudbyggnadens exteriör och interiör är skyddad. För exakta skyddsföreskrifter kontaktas Länsstyrelsen.

Värdebeskrivning

Av riksintresse är dels det personhistoriska värdet kopplat till Selma Lagerlöf och hennes författarskap och dels värden förknippade med kulturlandskapet och bebyggelsen i bybildningarna Norra och Södra Ås.

Det är främst Mårbacka (1:4) som bär det **personhistoriska värdet**. Selma Lagerlöf var en av Sveriges mest kända och lästa författare, inom och utanför landets gränser. Gården är Selma Lagerlöfs barndomshem dit hon senare kunde återvända för att bruka och utveckla den. Gården omvandlades 1942 till en minnesgård över henne och hennes författarskap. Mårbacka och omgivningarna har också betytt mycket för Selma Lagerlöfs författarskap och flera miljöer har centrala roller i hennes böcker. Gårdar i Södra Ås finns med i böckerna Kejsaren av Portugalien och Ett barns memoarer.

Inom riksintresset finns **samhällshistoriska och socialhistoriska värden**. De är delvis kopplade till Selma Lagerlöf och den jordbruksverksamhet som hon bedrev på Mårbacka, hennes engagemang i sin hembygd och i politiska frågor. Bebyggelsen på Mårbacka från olika tider visar på gårdens utveckling och förmedlar kunskap om livsvillkor och skeenden. I riksintresset kan man också läsa av den utveckling som skedde i Södra Ås från 1700- och 1800-talens jordbruksbygd till den villabebyggelse och de verksamheter som uppkom under tidigt 1900-tal: affärer, missionshus och kvarn.

Delar av bebyggelsen bär ett **byggnadshistoriskt värde**. Gårdarna På Vall (Södra Ås 1:2), Där Fram (1:95) och Nästa (1:88) bildar en grupp välbevarade byggnader från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet som visar på den tidens byggnadsskick.

Motivering av riksintressets gränsdragning

För riksintresseområdet finns det sedan tidigare två olika gränsdragningar, en gjord för riksintresset och en gjord för det regionala kulturmiljöprogrammet Ditt Värmland från 1990. Nedan föreslås en uppdaterad gränsdragning.

Riksintressegränsen har dragits utifrån det landskapsrum som bildas av topografi och vegetation i området. Skogspartier i öst och väst ramar in dalgången och bildar fonder i vyerna över området. Skog och odlingslandskap inkluderas i riksintresset för att landskapets historiska användning ska gå att avläsa och för att de öppna vyerna bör bestå.

I norr korsar riksintressets gräns landsvägen från Sunne knappt en kilometer norr om gården Där Ner i Mårbacka. Gården Där Ner är kraftigt förändrad, men behålls inom riksintresset då den är miljöskapande för övriga Mårbacka. Det öppna landskapet i norr är av stor visuell betydelse för upplevelsen av landskapet och riksintresseområdet. Torpet Prag som ska ha uppförts och namngivits av Selma Lagerlöfs far ingår i norr. Gården Åsen i Askersby och skogspartiet norr om det tillhör visuellt landskapet kring Mårbacka och ingår därför i riksintresset.

I väster dras gränsen för riksintresseområdet längs topparna på de bergspartier som finns här. Åmyren som historiskt har brukats av bland annat Mårbacka ligger innanför gränsdragningen. I väster finns ingen bebyggelse i nära anslutning till Mårbacka, Norra Ås eller Södra Ås bebyggelse.

I söder föreslås gränsen gå något söder om den nyare vägkorsningen så att gården När Alfred (Södra Ås 1:11) inkluderas. Gården flyttades troligtvis ut vid laga skifte 1850. Boningshuset är en parstuga i en våning och visar på ett vanligt äldre byggnadsskick som inte finns representerat i övrigt i riksintresset. Övrig bebyggelse söderut ligger en bit ifrån den samlade bebyggelsen som När Alfred tillhör och här upplevs ett nytt landskapsparti ta sin början, varför gränsen dras här.

Gränsen för riksintresset föreslås i öster inkludera Solbacka (Södra Ås 1:82) och fastigheten Södra Ås 1:61 med ett bostadshus som skiljer sig från övrig bebyggelse i området. Huset uppfördes under tidigt 1900-tal i nationalromantisk stil och inspiration från Dalarna. Solbackas byggnadshistoriska värde för riksintresset är litet, då det är kraftigt förändrat under det sena 1900-talet både vad gäller helhet och enskilda byggnader. Det ingår dock i landskapsbilden och fungerar miljöskapande. I slänten väster om Solbacka ligger två nybyggda villor vars utformning är främmande för området. Dessa inkluderas i riksintresset med motiveringen att fler liknande bostadshus inte är önskvärda i detta läge då de syns tydligt i landskapet och ytterligare exploatering i liknande stil skulle kunna skada riksintresset.

Norr om Solbacka finns det skogsbeklädda Norra Åsberget och ingen övrig bebyggelse att vid gränsdragningen förhålla sig till. Den skogstäckta sluttningen åt väster inkluderas i riksintresseområdet eftersom skogen är en del av landskapsrummet och den visuella upplevelsen av riksintresset. Skogen har historiskt varit viktig även för jordbruket och landskapets utformning har varit avgörande för placeringen av bosättningarna. I skogspartiet finns också lämningarna av torpet Backarna där Selma Lagerlöfs barnpiga bodde.

Riksintresset Mårbacka – Södra Ås ansluter i norr till riksintresset Askersby. De har varit två åtskilda riksintressen och bär delvis olika slags värden. Nu föreslås dock riksintressegränserna utvidgas åt norr respektive söder vilket gör att områdena gränsar till varandra.

Fysiska uttryck för det kulturhistoriska värdet

Mårbacka är den främsta enskilda bäraren av det personhistoriska värdet, då det är Selma Lagerlöfs barndomshem som hon senare återköpte, brukade och utvecklade. Det är idag minnesgård över henne och spelade också en viktig roll för hennes författarskap. Värdet bärs av de olika byggnaderna på fastigheten, mangårdsbyggnad liksom uthus, samt trädgården.

De äldre gårdarna i Södra Ås (1:2, 1:64 och 1:95) är viktiga värdebärare genom att de har välbevarade mangårdsbyggnader från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal som visar på placering, byggnadsskick och jordbrukets villkor från tiden då de uppfördes. De förekommer också i Lagerlöfs bok Kejsaren av Portugalien.

Bebyggelsen som är tillkommen under början av 1900-talet illustrerar de olika funktioner som växte fram i Södra Ås. Speciellt bär affären (Södra Ås 1:73), missionshuset (Södra Ås 1:56) och kvarnen (1:72) höga värden då de har bevarade exteriörer och delvis interiörer från de funktioner som de byggdes för. Villor som uppfördes under tidigt 1900-tal som är viktiga värdebärare är Hagaborg (Södra Ås 1:32), Södra Ås 1:64 och Södra Ås 1:106 då de i sina olika utföranden är typiska representanter för sin tid.

Landskapet med jordbruksmark och skogsmark visar än idag hur landskapet här har sett ut historiskt. Kopplingen mellan bebyggelse och omkringliggande landskap är viktig för att man ska förstå de båda idag.

Hot mot riksintresset

Riksintresseområdets kulturhistoriska värden är inte beständiga utan kan komma att förändras, minska eller försvinna. Ett hot mot riksintresseområdet är exploatering. För att området Mårbacka – Norra Ås – Södra Ås ska behålla sin karaktär krävs att det inte tillkommer någon större mängd bebyggelse eller bebyggelse som är främmande för Fryksdalens landsbygd med bevarad äldre karaktär.

Ett annat hot är förvanskningar av bebyggelse inom området. Av särskild vikt är att de välbevarade gårdar uppförda under sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal (Södra Ås 1:2, 1:88 och 1:95) inte förvanskas genom tillbyggnader, byte av fönster, panel med mera. Andra specifika byggnader som bör nämnas är kvarnbyggnaden på Södra Ås 1:72 som inte bör förändras exteriört annat än genom varsamt underhåll, missionshus (Södra Ås 1:56), den fd affärsbyggnaden (Södra Ås 1:73) och Hagaborg (1:32). Mårbacka har redan skyddad exteriör och delvis interiör genom att det är byggnadsminne.

Ett igenvuxet landskap är ett annat hot mot riksintresset, då landskapet berättar om 1700- och 1800-talens användning av landskapet och om placering av boplatser. Ett igenvuxet landskap kan bli resultatet av en nedlagd jordbruksdrift i området. Det är därför mycket önskvärt att markerna inom och kring riksintresseområdet fortsatt brukas för jordbruk.

För landskapsbilden i riksintresset är det betydelsefullt att skogsområden behålls, i öster och väster. Om skogen försvinner skulle landskapet inte vara lika lättläst och områdets karaktär skulle förändras och det miljöskapande värdet minska.

Riktlinjer för bevarande av kulturvärden

För att bevara de kulturhistoriska värdena kopplade till riksintresset är det av stor vikt att:

- Bevara den bebyggelse som finns kvar idag, vilket inkluderar ekonomibyggnader byggda fram till och med första halvan av 1900-talet.
- Behålla Mårbacka som minnesgård över Selma Lagerlöf och sprida kunskap om hennes författarskap till besökare, och följa den vård- och underhållsplan som finns för Mårbacka.
- Ej uppföra ny bebyggelse som inte anpassas efter den befintliga bebyggelsens karaktär, och inte heller uppföra större antal nya byggnader.
- Bevara landskapsbilden med skog i öster och öppet landskap med jordbruksmark i väster och norr om bebyggelsen i riksintresseområdet.
- Bevara den gamla landsvägens sträckning, samt övriga vägsträckningar då det bland annat är viktigt för att förstå bebyggelsens uppkomst och placering.
- Den äldre bebyggelsen inom riksintresseområdet bör underhållas med respekt för byggnadens äldre byggnadsteknik, utformning och material. Vid underhåll bör byggnadernas patina respekteras, så att byggnadernas ålderdomliga karaktär inte restaureras bort. Att traditionella material, tekniker och färgsättningar väljs är önskvärt.

För vidare läsning om riksintresseområdet

Tandre, Anna (1998) *Mårbackas trädgård: Igår, idag och i framtiden* Uppsala: Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet

Informationsblad om byggnadsminnet Mårbacka. Kulturmiljö, Länsstyrelsen Värmland
<http://sgis.lst.se/texter/kulturmiljo/byggnadsm/marbacka.pdf>

Sunne kommuns naturvårdsprogram, programperiod 2008-2013. Nr 131 Norra Åsberget

Underlag till riksintressebeskrivning

Ditt Värmland: kulturmiljöprogram för Värmland och värmälänningar: Värmländska kulturmiljöer (1989) Hillgren, Anders (medarbetare). Karlstad: Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Värmlands län

Ekonomisk karta över Värmland 1883-1895: Sunne kommun (1991)
Redaktör Tom Ohlsson. Studieförbundet Vuxenskolan, Värmlands museum, Värmlands hembygdsförbund, Lantmäteriet och Nya Wermlands Tidningen.

Kulturhistorisk inventering i Sunne kommun 1977 : Östra Ämtervik socken. Rapport från Värmlands museum

Riksintresse för kulturmiljövården: Mårbacka. Kulturmiljö, Länsstyrelsen Värmland
http://lanstema.lst.se/sgis/riks_kult/k32_marbacka.pdf

Informationsblad om byggnadsminnet Mårbacka. Kulturmiljö, Länsstyrelsen Värmland
<http://sgis.lst.se/texter/kulturmiljo/byggnadsm/marbacka.pdf>

Vård- och underhållsplan för Mårbacka: Del 1 Förutsättningar och basfakta (2009)

Muntlig kommunikation med boende i området

Eget inventeringsmaterial

-

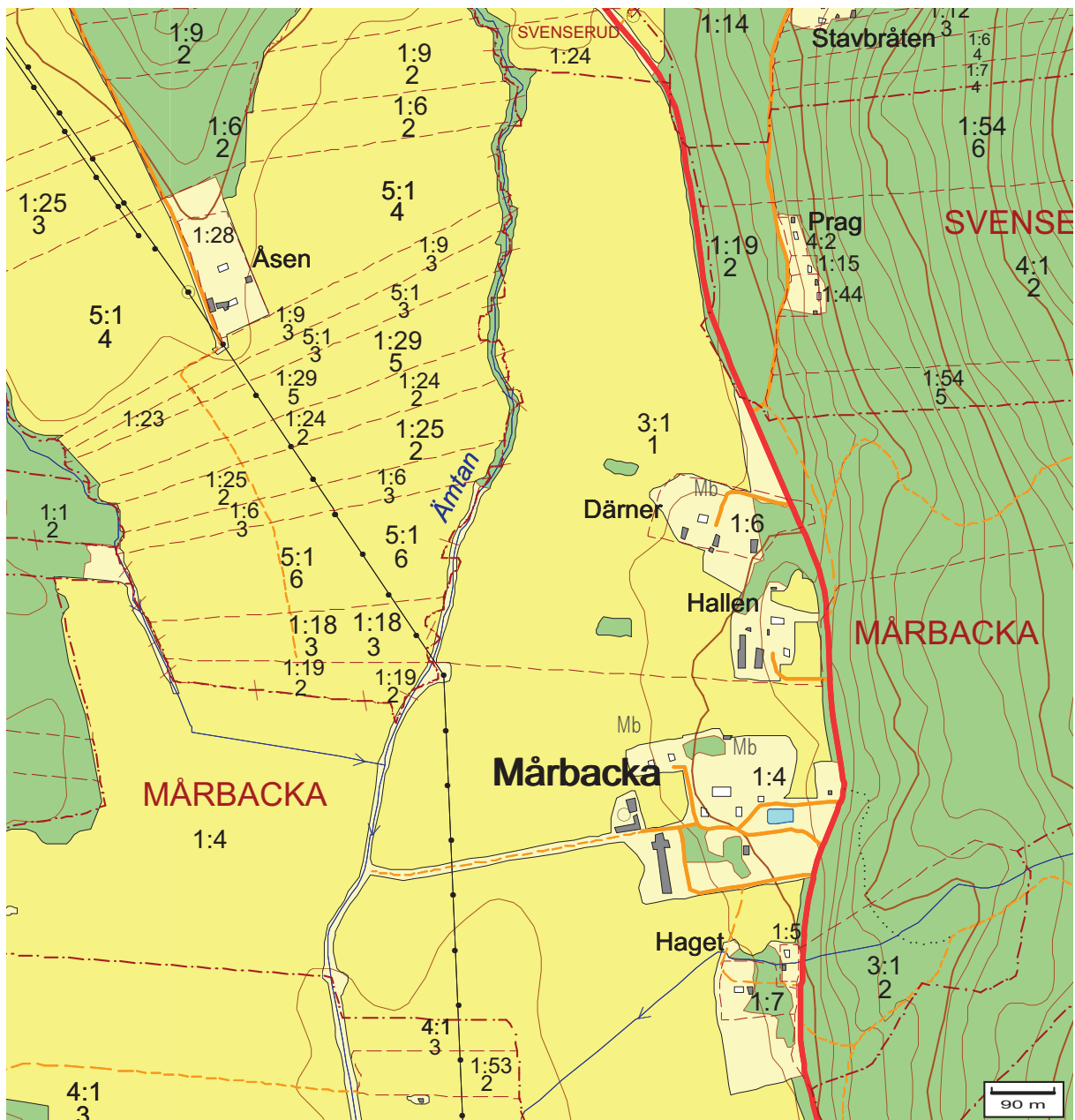
Delar av texten är bearbetningar av text från Ditt Värmland

-

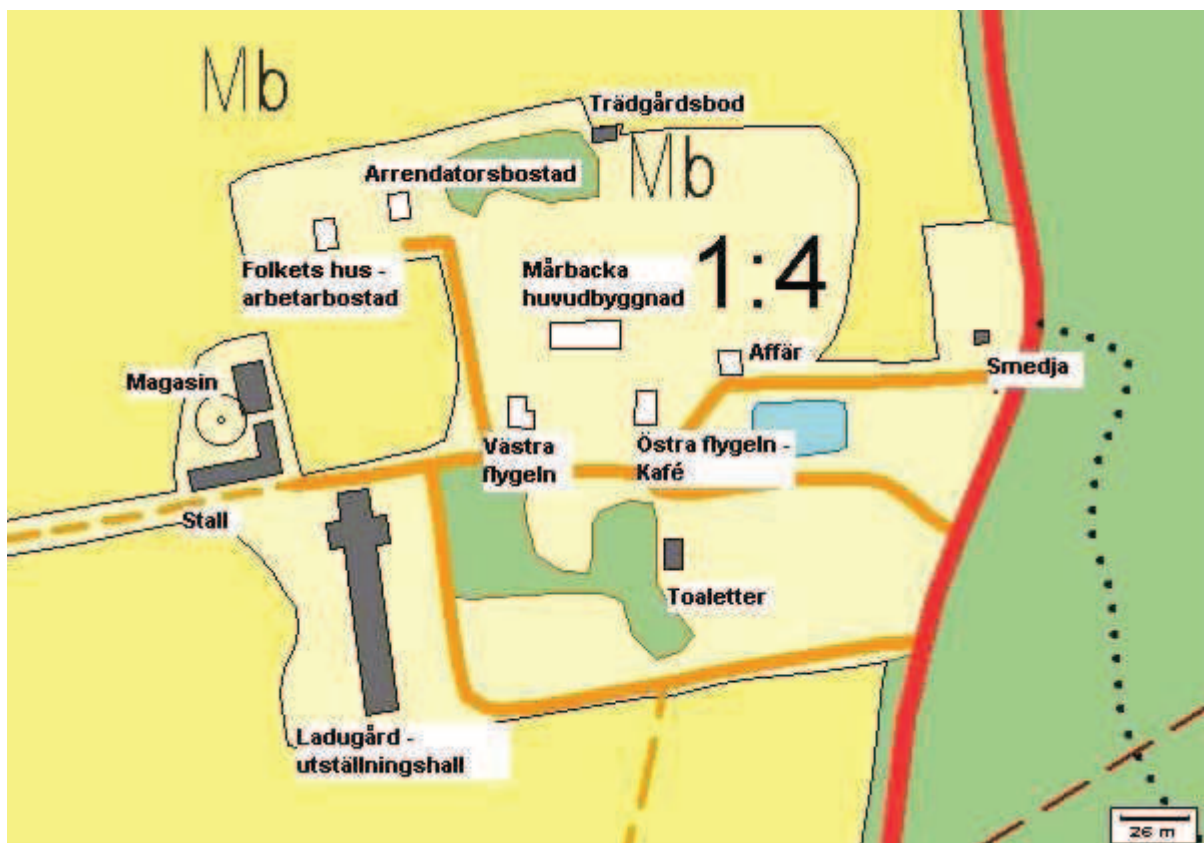
Kartor



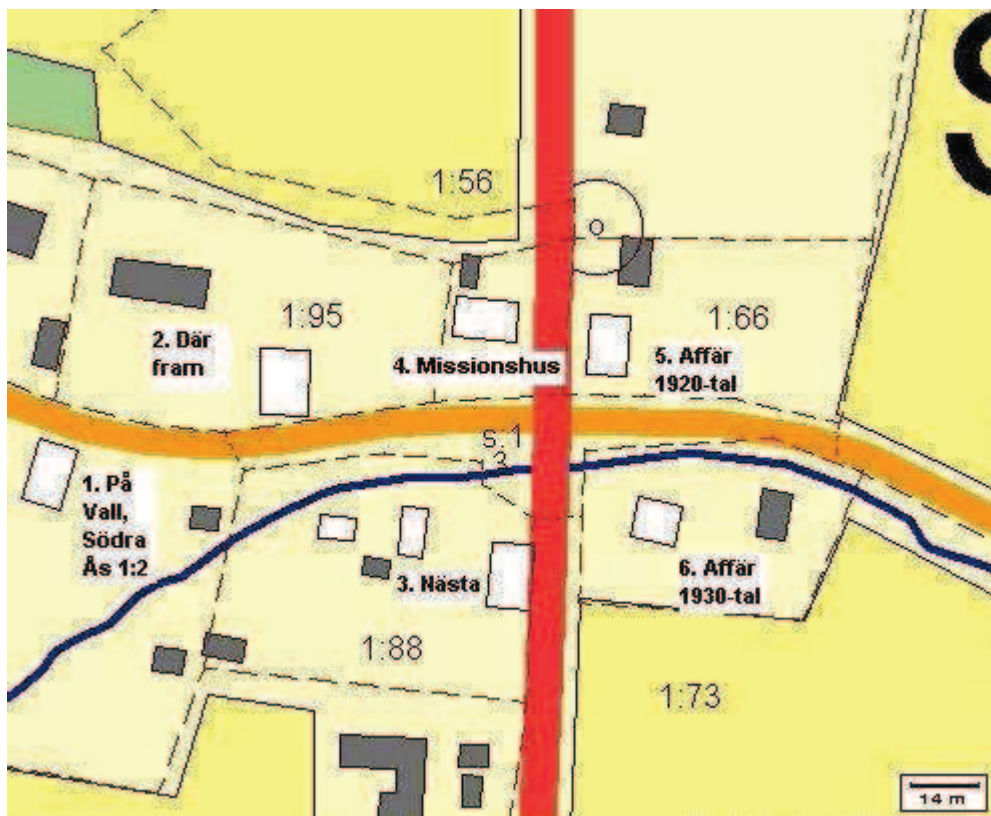
Karta 1. Föreslagen gräns för riksintresse



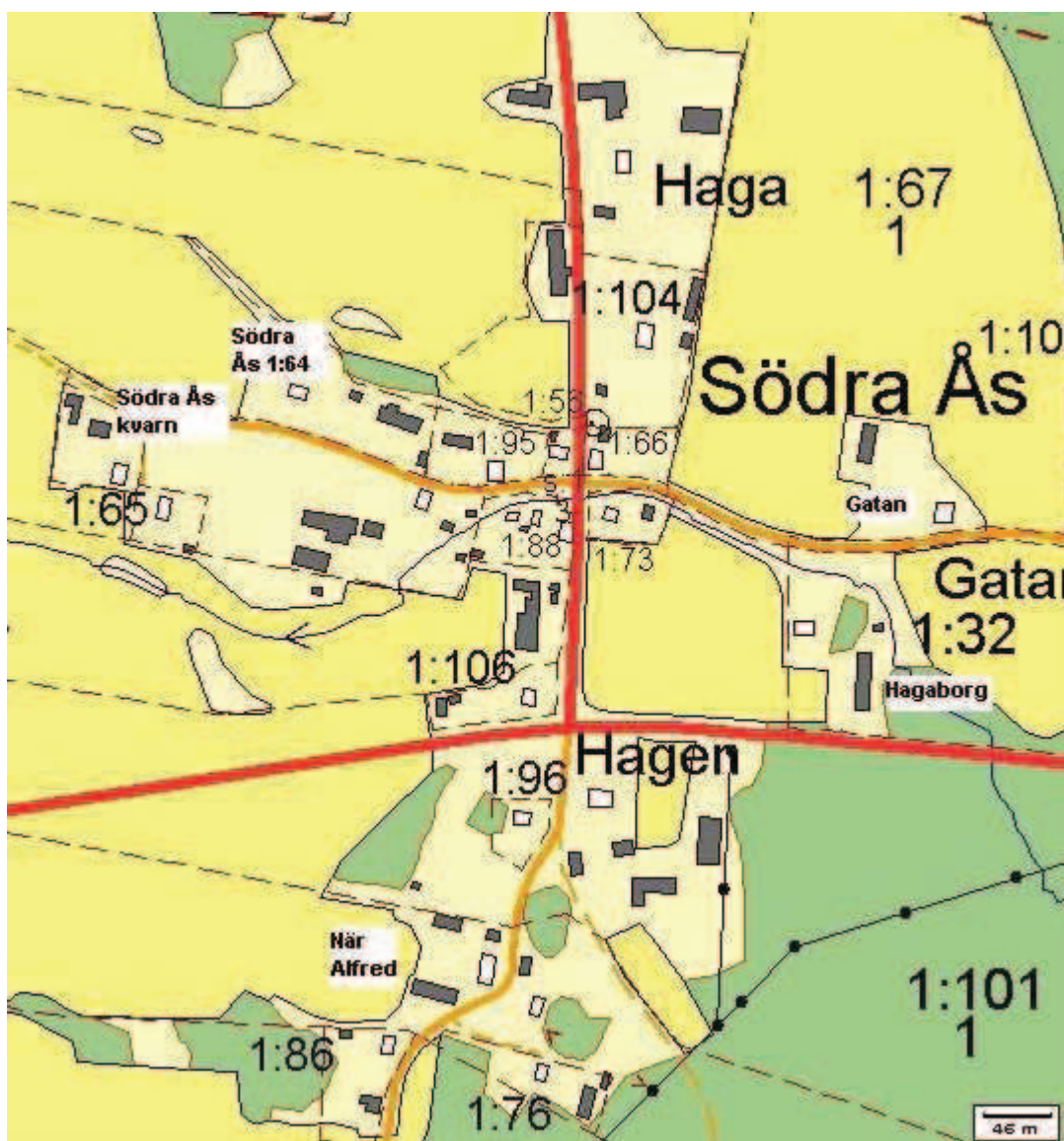
Karta 2. I nordväst gården Åsen tillhörande Askerby. I nordöst torpet Prag och två andra bostadshus. Mårbacka med gårdarna Där ner, Halla, Mårbacka, chaufförsbostad och Haget.



Karta 4. Situationskarta över Mårbacka



Karta 5. Situationskarta över Södra Ås kring korsningen med gamla landsvägen och den nyare vägen från Mårbacka.



Karta 6. Del av Södra Ås

Fotografier

1790-tal – tidigt 1800-tal



Bild 1. Där Fram (Södra Ås 1:95)



Bild 2. På Vall (Södra Ås 1:2)



Bild 3. Nästa (Södra Ås 1:88)



Bild 4. Nästa

De äldsta **mangårdsbyggnaderna** inom riksintresseområdet är placerade i nordsydlig riktning, uppförda i timmer i två våningar med vind, klädda med stående träpanel som är faluröd och med vitmålade detaljer. De har sadeltak, idag med olika takbeklädning. Entréerna är asymmetriskt placerade på långsidans ena kant. Vanligt förekommande är lunettfönster i husens översta våningar.

När Alfred är en parkammarstuga med symmetriskt placerad ingång och byggd i en och en halv våning.



Bild 5. Gatan (Södra Ås 1:67)



Bild 6. När Alfred (Södra Ås 1:11)

Uthusen till ovan nämnda mangårdsbyggnader är i de flesta fall yngre än boningshusen. Nedan visas några uthus från förra hälften av 1800-talet. De är uppförda i liggtimmer och plankkonstruktion. Fina detaljer som betyder mycket för byggnadernas karaktär är fönsterfoders utformning och äldre fönsterbeslag.



Bild 7. Lillstuga och magasin tillhörande Nästa (Södra Ås 1:88)



Bild 8. Magasinet på Nästa.



Bild 9. Ladugården till Där Fram (Södra Ås 1:95)



Halla (Mårbacka 3:1) har en mangårdsbyggnad uppförd under 1820-talet och ekonomibyggnader tillkomna under 1900-talet och tidigt 2000-tal. Mangårdsbyggnaden byggdes om på 1910-talet då frontespis och balkong tillkom.

Bild 10. Halla (Mårbacka 3:1)



Bild 11. Uthus på Halla

1850-1900



Bild 12. Haga (Södra Ås 1:103) 1890-tal



Bild 13. Gärdet (Norra Ås 2:1)



Bild 14. Norra Ås 1:18



Bild 15 Där Ner i Ås (Norra Ås 1:28)

Mangårdsbyggnaderna uppförda under 1800-talet i Norra Ås och Södra Ås har i de flesta fall förlorat sin ursprungliga karaktär genom om- och tillbyggnader, fönsterbyten med mera. Farstukvistar med pelare eller kolonner är tillkomna senare. Fönster i byggnadens halvvåning är ofta igensatta. Gärdet (Norra Ås 2:1) har kvar sin enkla utformning.



Bild 16. Norra Ås 1:58

1900-1930



Bild 17. Före detta affär, idag fritidsbostad (Södra Ås 1:73) 1930-tal.



Bild 18. Före detta affär, idag bostad (Södra Ås 1:66). Byggt 1929. Huset var tidigare putsat med skyltfönster i nedervåningen.



Bild 18. Missionskyrka (Södra Ås 1:56). Sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal.



Bild 19. Södra Ås kvarn (Södra Ås 1:72) uppförd under 1930-talet.

Kring vägkorsningen och längs den äldre landsvägen växte det under 1900-talets början fram byggnader med **nya funktioner** för Södra Ås. Två affärer fanns på varsin sida om den gamla landsvägen. Mitt emot dem byggdes något tidigare en missionskyrka. Södra Ås fick nu en egen kvarn, där Selma Lagerlöf malde sitt mjöl Mårbacka Havrekraft.

1900-tal: Snickarglädje



Bild 20-22 Hagaborg (Södra Ås 1:32)



I Södra Ås finns två exempel på det tidiga 1900-talets snickarglädje. Här är Hagaborg med en rikt utsmyckad veranda i två våningar.

1910-20-tal



Bild 23. Södra Ås 1:64

Södra Ås 1:64 är ett av de bostadshus som uppfördes under tidigt 1900-tal i Södra Ås. Byggnaden är uppförd i slutet av 1920-talet. Tidstypisk är dess symmetriska utformning, pelare, locklistpanel, sexdelade fönster och det brutna taket.



Bild 24. Haget, Mårbacka 1:7

Mårbacka 1:7 uppfördes som inspektorsbostad till Mårbacka. Byggnaden är uppförd i 1920-talsklassicism med klassicerande detaljer så som pilastrar, oxögon och fönsterformer typiska för tiden.

1930-tal



Bild 25. Södra Ås 1:106

Södra Ås 1:106 är ett exempel på 1930-talets enkla hustyp, ett så kallat Per Albin-torp, med enkel farstukvist och utan utsmyckningar.

Mårbacka

1800-tal



Av Mårbackas byggnader från 1800-talet finns inte många kvar. Den äldsta byggnaden på Mårbacka idag, förutom de delar i mangårdsbyggnaden som är från 1700-talet, är smedjan från 1816. Drängstugan finns omnämnd i brandförsäkringshandlingar år 1857 och byggdes alltså senast detta år. Ladugården, som idag är utställningshall, var klar 1862.

Bild 26. Drängstugan, nuvarande affären.



Bild 27-28. Ladugården.



Bild 29. Utställning

1900-1950



Bild 30. Magasin och stall



Bild 31. Detalj: fönster på stallet



Bild 32. Folkets hus används inte idag och är knappt synligt och svårt att nå pga växtlighet.

Selma Lagerlöf köpte tillbaka Mårbacka 1908. Den tidigare ägaren Fryk hade hunnit genomföra omfattande förändringar på gården och riva flera uthus. Av virket från den västra flygeln uppfördes ny rättarbostad, det så kallade Folkets Hus. Norr om ladugården uppfördes en magasinsbyggnad. Ett nytt stall norr om uppfördes någon gång mellan 1910 och 1914.



Bild 33. Den östra flygeln.



Bild 34. Den östra flygeln.

Under Selma Lagerlöfs tid på Mårbacka kompletterades byggnadsbeståndet. Manbyggnaden rustades under de första åren av en lokal byggmästare och fick snarast karaktären av en tidstypisk villa med frontespis, balkong, liggande panel och plåttak.

En ved- och mangelbod uppfördes troligen redan 1908 eller 1909 på den östra flygelns plats. Den rivna västra flygeln ersattes av ett bostadshus 1909 eller 1910. Till att börja med fungerade den som inspektorsbostad. Ca 1915 byggdes en ny inspektorsbostad på Haget, strax söder om Mårbacka (se bild 24).

Manbyggnaden



Bild 35. Mårbackas södra fasad



Bild 36. Mårbackas norra fasad



Bild 37. Detalj: fönster på Mårbackas manbyggnad

Mårbackas manbyggnad uppfördes 1796. Selma Lagerlöfs far löjtnant Erik Gustaf Lagerlöf, som gården gick i arv till, ville uppföra en herrgård och det var hans dröm som Selma Lagerlöf senare kunde förverkliga. Byggnaden var från början en faluröd envåningsbyggnad, vars stomme finns kvar i det ombyggda huset. Mellan 1921-23 omgestaltades byggnaden av arkitekt Isak Gustaf Clason och blev en herrgårdsbyggnad i karolinsk stil i två våningar med säteritak och ljusgul puts. Byggnaden har idag kvar sitt utseende från 1920-talets ombyggnad.

1950-tal och framåt



En arrendatorsbostad byggdes på 1950-talet. Den ägs av Mårbackastiftelsen och används idag som året runt-bostad. Till vänster i bild skymtar Folkets hus.

Bild 38. Arrendatorsbostad



Den östra flygeln som fungerar som kafé har byggts om flera gånger. År 2003 byggdes den ut med en lusthusliknade del för att rymma fler gäster. 2007 skedde en genomgripande interiör omvandling.

Bild 39. Kafébyggnaden, östra flygeln

Landskapet



Bild 25. Vy från Södra Ås kvarn (1:72) med odlingsmark och skogsbeklädda berg i öster.



Bild 26. Vy från gården Där Ner (Mårbacka 1:6) mot öppen odlingsmark och ett skogsparti som fond i väster.



Bild 27. Vy åt väster från Norra Ås



Bild 28. Vägen från Mårbacka mot Södra Ås går längs skogsbrynet i öster.

Landskapsrummet inom riksintresset består av en dalgång med odlingsmark som ramas in av skogsbeklädda sluttningar i öster och väster. Genom området rinner Ämtan. Bebyggelsen ligger nära inpå landsvägen som går mellan Mårbacka och Södra Ås. Inom riksintresset finns några gårdar med aktiva jordbruk.

Rottneros

Sunne socken, Sunne kommun

Riksintresse: K 31

Beskrivning av kulturmiljövårdens riksintresse

Tidigare beskrivning

”Riksantikvarieämbetets värdetext (1996):

Motivering:

Rottneros herrgårdsmiljö vid sjön Fryken förknippad med Selma Lagerlöfs författarskap och de värmländska brukstraditionerna.

Uttryck för riksintresset:

Herrgård ritad av G. von Dardel från 1930-talet, den fjärde huvudbyggnaden på platsen sedan 1700-talet. Skulpturpark med strövstigar, broar och vattenfall.

I området ingår även:

Gravfält och gravgrupper med högar och övertorvade stensättningar.”

Inledning

Riksintresset Rottneros i Sunne kommun omfattar Rottneros park och några intilliggande bebyggelseenheter. Rottneros är en herrgårdsmiljö med skulpturpark som besitter en rad kulturhistoriska och konstnärliga värden, bland annat kopplade till Selma Lagerlöfs litteratur. Parken inventerades ur kulturhistorisk synvinkel och beskrevs i en publikation år 2007 på uppdrag av stiftelsen Greta och Svante Pålsons minne och Länsstyrelsen, varför en inventering av parken inte har skett på nytt. För en utförlig redogörelse av Rottneros park och dess byggnader och skulpturer hänvisas till denna inventering.

Historik

Området kring älven Rottnans utlopp i Fryken har bebyggelsetraditioner sedan förhistorisk tid. Här finns ett tiotal gravhögar som vittnar om bosättningar från tiden kring 1000 e. Kr. Rottneros nämns första gången 1435 i samband med ett ägarskifte. Ägare sedan dess har varit släkter som Bratt, Ugglar, Geijer och Wachtmeister. Tre mindre stångjärnsbruk fanns i älvfåran under 1600-talet. När G A Wall blev brukspatron vid 1800-talets mitt slogs de samman till Rottneros bruk. Järnhanteringen upphörde i slutet av 1800-talet och 1886 uppfördes istället ett träsliperi för mekanisk massatillverkning av dåvarande ägaren H. E. Montgomery. Under hans svärson Svante Pålsons ledning utvecklades Rottneros AB till ett storföretag. Än idag pågår verksamheten.

Rottneros park är Svante Pålsons skapelse. Han gifte sig med Greta Montgomery, bosatte sig på herrgården och blev bruksdisponent. Parken började anläggas kring herrgården under 1930-talet, utvecklingen kom igång ordentligt efter andra världskriget och nådde sin höjdpunkt under 1950-talet. Parken var under Pålsons tid en integrerad del i brukets ekonomi varför det fanns stora ekonomiska resurser att lägga på parken. Parken övergick från att ha varit en nyttoträdgård till att bli en lustpark. Selma Lagerlöf skrev om Rottneros herrgård under namnet Ekeby i Gösta Berlings saga. Antalet turister som besökte Rottneros för att se verklighetens Ekeby ökade efter att Selma Lagerlöf fick Nobelpriset år 1909. Pålson ville skapa en plats som levde upp till hennes romantiska och idealiserade beskrivning av den värmländska bruks- och herrgårdskulturen. Han ville också ge allmänheten möjlighet att njuta av kombinationen av naturens och konstens skönhet. För urval av skulpturer till parken tog Pålson hjälp av konsthistorikern Henrik Cornell, museimannen Axel Gauffin och konstgjutaren P G Bergman. Mestadels finns svenska verk från

1800-talets slut till 1900-talets mitt i parken, men också verk av nordiska konstnärer samt repliker av kända europeiska skulpturer från antiken, renässansen och barocken.

Rottneros herrgårdsbyggnad har brunnit ner tre gånger och nuvarande huvudbyggnaden är den fjärde i ordningen, uppförd 1932 efter ritningar av Georges von Dardel.

Rottneroskoncernen och Rottneros herrgård och park är idag separerade. Rottneros park ägs idag av Stiftelsen Greta och Svante Pålsons minne och drivs av det kommunala bolaget Rottneros Park Trädgård AB. Herrgården och flyglarna är privatbostäder.

Beskrivning

Geografi

Rottneros ligger intill sjön Fryken på dess västra sida, där älven Rottnan mynnar ut i sjön, ca fyra kilometer söder om Sunne längs Europaväg 45. Sydväst om parken finns träindustrin Rottneros AB och Rottneros egnahemsområde. Norr om Rottneros park ligger idag Sunne Golfklubbs golfbana med tillhörande bebyggelse. Område var tidigare en del av brukets ägor och här står Stamfrändemonumentet som Svante Pålson lät uppföra som symbol för den finska invandringen till Värmland och den värmländska utvandringen till USA.

Bebyggelse och park:

Rottneros park

När parken anlades under 1940- och 50-talen var utgångspunkten två korsande axlar. Två nord-sydliga linjer börjar i norr och sammanstrålar i söder. De korsas av den öst-västliga axeln som skär genom herrgårdsbyggnaden. Längs de båda axlarna anlades parkdelar och platser tillägnade olika trädgårdstyper, skulpturer och personer. Trädgårdsarkitekter var Edvard Jacobson och Sven Hermelin. Även Georges von Dardel, arkitekt för herrgårdens huvudbyggnad, var delaktig i parkens utformning fram till sin död 1951. Parkens vegetation består av både naturliga inslag och planteringar. En bärande idé var att parken skulle vara en kombination av räta linjer och naturens egna former. Valet av växter var för tiden exklusivt och rikt varierat. Nedan beskrivs kortfattat några av parkens olika delar.

Parksjön är en av de delar i parken som har en naturlig karaktär, omgiven av otuktad natur. Den ligger nedanför Rottneroshallen och ska kontrastera mot byggnadens strama linjer. Också Ekparken och Strandparken har anlagts som engelska trädgårdar med naturlig karaktär och slingriga stigar. Blomstergården var tänkt att ge besökaren en känsla av att vada i blommor. Den har en informell och asymmetrisk utformning. Andra delar i parken är utformade utifrån barockideal med gångar och rabatter i symmetriska mönster, exempelvis Kungens trädgård, Skulpturgården och Rosengården.

Siktlinjer och vyer inom och från parken är betydelsefulla. Från parken ser besökaren ut mot det omkringliggande landskapet och sjön Fryken. En siktlinje konstruerades på 1940-talet från herrgården över Spegeldammen och vidare mot Tempelgaveln som ligger på kullen väster om parken. Idag är siktlinjen igenväxt. I siktlinjen i motsatt håll över Fryken fanns en tid en motsvarande tempelgavel som aldrig blev mer än en kuliss.

Efter Svante Pålsons död tog hans dotter Ebba Horn af Åminne över driften av parken och inträde började tas ut. På 1970-talet tillkom ett arboretum och en örtagård, och fler informationsskyltar sattes upp.

Idag finns flera nya och tillfälliga inslag i parken, bland annat samtida skulpturer, tematrädgårdar och lekplatser. Dessa är i de allra flesta fall tydligt avskilda från de äldre delarna av parken, genom placering eller utformning.

Parkens skulpturer

De skulpturer som valdes ut till parken skulle bidra till att ge Rottneros sagans skimmer. Skulpturerna är främst utförda av nordiska skulptörer från slutet av 1800-talet och framåt. Även kopior av äldre skulpturer, från antiken och framåt, finns i parken, med en pedagogisk tanke att visa hur 1900-talets skulptur hänger samman med konsthistorien. Det finns olika delar i parken skapade för olika konstnärers verk, exempelvis Millesparken, Carl Eldhs parterr och Christian Eriksson-parken. Parken runtom konstverken har ibland anpassats för att skapa en speciell omgivning för skulpturen och i andra fall har en viss skulptur köpts in för att passa naturen på platsen. Konsthistorikern Henrik Cornell har sagt att skulpturerna i Rottneros park inte uppfattas som tagna ur sitt sammanhang, som på ett museum, utan som i sitt hem. Svante Pålsson kritiserade dock i slutet av sitt liv sin egen skapelse och menade att ”det blir något halvt musealt över det hela”. Några skulpturer har efter Svante Pålssons död 1959 flyttats, försvunnit och tillkommit. Totalt finns det ett hundratal skulpturer i parken och 32 namngivna konstnärer representerade.

Rottneros herrgård och övriga byggnader

Bebyggelsen i parken har tillkommit under fyra olika tidsepoker: från den gamla gården fram till 1919, modernisering fram till 1939, utbyggnad och färdigställande fram till Svante Pålssons död 1959 och stagnation och utveckling fram till idag. Nedan beskrivs kortfattat några av det tjugotal byggnader som idag finns i parken.

Herrgårdens huvudbyggnad uppfördes 1930-32 efter att den äldre brann ner 1929. Sagans Ekeby och Selma Lagerlöf själv påverkade hur byggnaden skulle uppföras. Arkitekt var Georges von Dardel. Han gav byggnaden en slottsliknande utformning i en tidlös, internationell klassicism som inte alls liknade herrgården som tidigare stod på platsen. Byggnaden är putsad i gult med ljusgula och vita detaljer. Byggnaden har ett valmat skiffertäckt tak med takkupor. Fasaderna är utsmyckade med lisener, girlanger, tandsnitt och kolonner. Två mindre anslutande flygelbyggnader uppfördes 1945-46 i öster för att ge byggnaden en visuell bas att resa sig ur, i slutningen mot sjön. Mellan dessa, upp mot den östra entrén, går en svängd monumentaltrappa i natursten. Byggnader som uppfördes under 1940- och 50-talen anknyter till huvudbyggnadens klassicism.

De äldsta byggnaderna i parken är flyglarna, Bovind, dasset, stallet, svinhuset och lökboden. Flyglarna är uppförda 1861 men flyttade från sin ursprungliga plats som var närmre herrgården. Den södra flygeln anses vara förebild till kavaljersflygeln i Gösta Berlings saga. Familjen Pålsson gav under 1920-talet flyglarna sin nuvarande klassicerande stil med gulmålad träpanel. Balkonger, verandor och källare är tillkomna senare under Pålssons tid.

I parkens nordöstra utkant ligger byggnader för djurhållning, som idag har ändrade funktioner. Rottneros ladugård uppfördes 1937 och var då den största i Värmland med plats för 120 kor. Den ursprungliga funktionen upphörde 1990 och idag har Västanå teater sin scen i ladan och ladugårdsdelen fungerar bland annat som utställningslokal.

1948 uppfördes en tjänstemannabostad till Rottneros bruk på kullen väster om parken. Det är ett tidstypiskt utformat hus, men med en tempelgavel i öster med fyra kolonner som bär upp en klassicistiskt utformad gavel. Huset, ritat av herrgårdsarkitekten Georges von Dardel, placerades i en siktlinje från herrgården som idag är igenvuxen. Byggnaden är idag privatägd. Tillsammans med denna byggnad ligger ytterligare två tjänstemannavillor från ungefär samma tid. De har putsade ljusa fasader, tidstypiska detaljer och är välbevarade.

Rottneroshallen uppfördes 1957 efter arkitekt Göran Lindells ritningar. Byggnaden skulle fungera som kongresshall och galleri. Den är utformad i en klassicerande putsarkitektur och har bronsreliefer över entréfasadens tre fönsterdörrar. Utanför byggnaden står två hästskulpturer i brons, vars antika original nu finns på Markuskyrkans tak i Venedig.

På platsen där Rottneroshallen uppfördes stod arbetarbostäder som revs. Som ersättning uppfördes tre bostadshus för arbetare i Trekanten utanför parken. De har kvar sin ursprungliga karaktär, med locklistpanel i falurött och gröna snickerier och fönsterluckor.

I senare tid har en ny entrébyggnad med kafé och butik uppförts i en förenklad klassicistisk stil. Andra nya byggnader är en scen och diverse servicebyggnader och bodar. Bibelträdgården är den senast tillkomna trädgårdsdelen. Nils Holgerssons äventyrspark liksom mindre lekplatser för barn har tillkommit i en satsning riktad till barnfamiljer.

Rottneros station

Genom riksintresset och Rottneros park går Fryksdalsbanan. Rottneros station med stationshus från 1913 ligger strax utanför parken. Längs Fryksdalsbanan uppfördes alla stationshus i samma stil av arkitekt Yngve Rasmussen (som bl.a. ritat Vasakyrkan i Göteborg). Rottneros stationshus har liksom andra stationshus längs banan liggande gulmålad fasspontpanel och vitmålade snickerier. Sadeltaket har valmade gavelspetsar och är klätt med tvåkupigt tegel. Fryksdalsbanan har haft stor betydelse för Rottneros bruk som har varit dess största kund. Stationen har också varit betydelsefull för besökare till parken.

Värdebeskrivning

Rottneros besitter en rad olika kulturhistoriska värden av riksintresse.

Rottneros park bär **arkitekturhistoriska** och **konstnärliga värden**. De konstnärliga värdena finns i parken med dess skulpturer och utformningen av trädgården. Parken har den största samlingen av konstnären Carl Eldhs skulpturer och verk av andra framstående konstnärer. Av arkitekturhistoriskt värde är vissa byggnader i parken som berättar om arkitektoniska ideal under den tid då de uppfördes. Parken visar på olika trädgårdsstilar och –ideal. Också Rottneros stationshus bär ett arkitekturhistoriskt och samhällshistoriskt värde, som stationshus uppfört under en tid då järnvägsstationer var prestigefyllda projekt och för stationens och järnvägens betydelse för Rottneros.

Rottneros har **samhälls- och socialhistoriska värden** kopplade till bruksrörelsen och herrgårdskulturen. Rottneros berättar om samhällets historia både i stort och på lokal nivå. Herrgården och parken vittnar om Rottneros bruks framgång, och parken är både som idé och realitet sprungen ut bruks- och herrgårdskulturen. Herrgården med park, tillsammans med tjänstemannabostäderna och arbetarbostäderna visar på bebyggelsestrukturer och sociala strukturer i ett samhälle som växte fram kring ett bruk.

Det finns ett **personhistoriskt värde** kopplat till Selma Lagerlöf. Rottneros herrgård har en central roll i Gösta Berlings saga, under namnet Ekeby. I utformandet av parken strävade Pålson efter att ge den sagans skimmer. Sagans Ekeby och Selma Lagerlöf hade också stort inflytande på hur den nya herrgårdsbyggnaden utformades då den uppfördes på 1930-talet efter att den tidigare byggnaden brunnit. Rottneros park utformades för att bli den romantiska plats som den var i sagan. Arvid Backlunds skulptur av Selma Lagerlöf är placerad så att hon ser ut över Fryken, sjön som hon beskrev i sin litteratur.

Parken bär också ett personhistoriskt värde kopplat till släkterna Montgomery och Pålson som har en lång kontinuitet på platsen, över 125 år, och specifikt till Svante Pålson som skapade parken.

Parkens kulturhistoriska värden förstärks av dess **unicitet**. Anläggningen är på flera sätt tidstypisk och inspiration kom från parker i Europa, men den är samtidigt unik genom att vara en persons, Svante Pålsons, livsverk och genom kopplingen till Selma Lagerlöf och sagans värld.

Motivering av riksintressets gränsdragning

Norr om Rottneros park finns Sunne golfklubbs golfbana. Här finns idag ingen bebyggelse eller landskap som har med Rottneros som riksintresse att göra, varför gränsen dras strax norr om ladugården. I öster avgränsas riksintresset naturligt av strandkanten och följer den.

Rottneros villastad med egnahemsbebyggelse och Rottneros bruk är viktiga för att förstå Rottneros parks utveckling. En hel bruksmiljö berättar en mer komplett historia än endast herrgården med lustpark. Under samma tid som Rottneros Park började utvecklas till den lustpark den blev, byggdes egnahem i det som idag heter Rottneros villastad. Dessa är dock mycket förändrade i senare tid och är inte i sig unika som Rottneros park. Trots att villastaden och bruket inte föreslås ingå i riksintresset är de båda viktiga delar för att förstå Rottneros historia.

Gränsen för riksintresset föreslås gå strax söder om Rottneros station, då järnvägsstationen har betytt mycket för Rottneros bruk och för att besökare skulle kunna komma till parken. I väster inkluderas tempelgaveln och de tre tjänstemannavillorna. Tempelgaveln, ritad av herrgårdsarkitekten Georges von Dardel, uppfördes som en inkluderad del i Rottneros park, varför den bör ingå i riksintresset. Parkens omkringliggande geografi och vegetation utnyttjades och integrerades genom siktlinjen mot tempelgaveln som ett viktigt inslag i parken, trots att de ligger utanför parkens gräns. Förändringar i anslutning till tempelgaveln skulle kunna skada upplevelsen av parken.

Gränsen dras vidare väster om de tre arbetarbostäderna så att dessa inkluderas i riksintresset. Tjänstemannavillorna och arbetarbostäderna bör ingå i riksintresset då de visar på livet för dem som arbetade inom Rottneros park och bruk och olika sociala klassers bostäder. Då parken både som idé och realitet är sprungen ur bruks- och herrgårdskulturen, är det viktigt att visa på en så komplett herrgårdsmiljö som möjligt, och även hur den fortsatte att utvecklas långt in på 1900-talet. Byggnaderna bidrar till en mer sammansatt miljö som blir mer historiskt och upplevelsemässigt läsbar. Villorna är också exempel på tidstypisk och välbevarad arkitektur.

Fysiska uttryck för det kulturhistoriska värdet

Av stor vikt för riksintresset är Rottneros park som helhet med de ursprungliga idéerna, de olika parkdelarna, skulpturerna, växtlighet och byggnader. Värdena bärs av alla de karaktäristiska element som ingår i grundidén till parken och kombinationen mellan natur, skulpturer och arkitektur, naturligt och tillrättat.

Herrgårdens huvudbyggnad och flyglar är centrala i parken och bär värden kopplade till Selma Lagerlöfs litteratur samt samhällshistoriska värden. Den södra flygeln sägs vara förebild till kavaljersflygeln som har en viktig roll i Selma Lagerlöfs roman Gösta Berlings saga.

Andra enskilda byggnader som bör nämnas som värdebärare är stallet, svinhuset, ladugården, Rottneroshallen, kungens paviljong, och Carl Eldhs parter med paviljonger. Byggnader uppförda i parken efter 1959 anses inte bidra till riksintresset. Utanför parkgränsen ligger de tre tjänstemannavillorna och de tre arbetarbostäderna som i sina enskilda utformningar och som grupper bär socialhistoriska och arkitekturhistoriska värden.

Stationshuset och järnvägen genom parken berättar om när järnvägen drogs genom Sverige och bär arkitekturhistoriska liksom samhällshistoriska värden. Dessutom har Fryksdalsbanan och Rottneros station haft stor betydelse för Rottneros bruk.

Hot mot riksintresset

Hot mot riksintressets kulturhistoriska värden är bristande underhåll och förvanskning av byggnader, växtlighet och skulpturer. Idag finns inte samma ekonomiska resurser som då parken skapades, varför omdaning och rationalisering av planteringar har blivit nödvändiga.

När parken skapades var siktlinjer och vyer mot det omkringliggande landskapet en viktig del. För att hålla dessa öppna krävs underhåll av växtlighet och medvetenhet om de ursprungliga idéerna för parken.

Nyttillkomna byggnader liksom nya parkdelar kan inverka negativt på riksintresset om de inte anpassas efter den befintliga parken och bebyggelsen och placeras så att de inte stör parkens äldre delar.

Byggnaderna i parken behöver kontinuerligt underhåll. Vid underhåll och restaurering måste byggnadernas detaljer och karaktär respekteras.

Parkens skulpturer hotas av skadegörelse och stöld. Också ovarsamma konserveringsåtgärder kan vara ett problem.

Särskilt hotade byggnader

Tjänstemannavillorna och tempelgaveln hotas av förfall som följd av bristande underhåll av bebyggelsen och miljön omkring (främst Rottneros 3:4 och 3:6).

Riktlinjer för bevarande av kulturvärden

För att bevara de kulturhistoriska värdena kopplade till riksintresset är det av stor vikt att:

- Bevara den bebyggelse som är tillkommen före 1959 och vid underhåll respektera byggnadens utformning och material.
- Ej uppföra ny bebyggelse som inte överensstämmer med den befintliga bebyggelsens karaktär, och inte heller uppföra större antal nya byggnader.
- De ursprungliga idéerna för parken bör respekteras och parkens siktlinjer underhållas.
- Siktlinjen mot tempelgaveln bör åter tas upp. Enbart tempelgaveln ska vara synlig i siktlinjen, som ursprungligt. Kullen bör inte exploateras eller skövlas så att vyn från herrgården förändras.
- Bevara de olika parkdelarna, stigar och gångar samt skulpturer och deras placeringar.
- Vid nya inslag i parken av byggnader, parkdelar och konstverk, bör dessa kunna urskiljas från parkens ursprungliga delar, exempelvis genom placering och skyltning.

För vidare läsning om riksintresseområdet

Björklöf, Susanna & Sundqvist, Gudrun & Sundqvist, Per (2007) *Inventering av Rottneros Park: Historisk utveckling och kulturvärden*

Underlag till riksintressebeskrivning

Björklöf, Susanna & Sundqvist, Gudrun & Sundqvist, Per (2007) *Inventering av Rottneros Park: Historisk utveckling och kulturvärden*

Ditt Värmland: kulturmiljöprogram för Värmland och varmlänningar: Värmländska kulturmiljöer (1989) Hillgren, Anders (medarbetare). Karlstad: Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Värmlands län

-

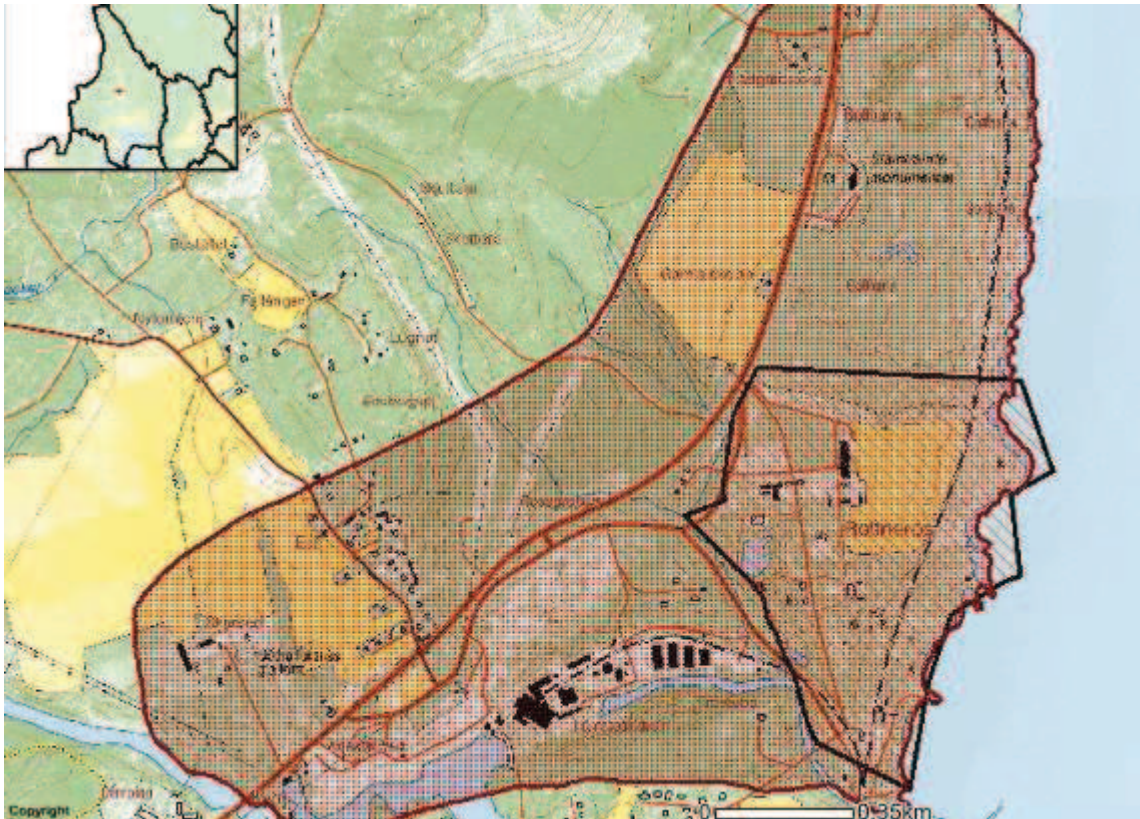
Delar av texten är bearbetningar av texter från *Inventering av Rottneros Park* och *Ditt Värmland*.

-

Kartor



Karta 1. Rottneros. E45 går förbi Rottneros. I norr Rottneros park, Rottneros bruk längs Rottnan och villastaden i söder.



Karta 2. Det röda fältet markerar hur Rottneros är avgränsat i kulturmiljöprogrammet Ditt Värmland från 1990. Den svarta linjen markerar den tidigare gränsdragningen för riksintresset.



Karta 3. Den röda linjen visar förslag till ny gräns för riksintresset Rottneros. I riksintresset föreslås utöver parken också de tre tjänstemannavillorna och de tre arbetarbostäderna väster om parken ingå.

Fotografier

Herrgården



Flyglarna





Övriga parken



Rottneroshallen



Rottneroshallen



Parksjön



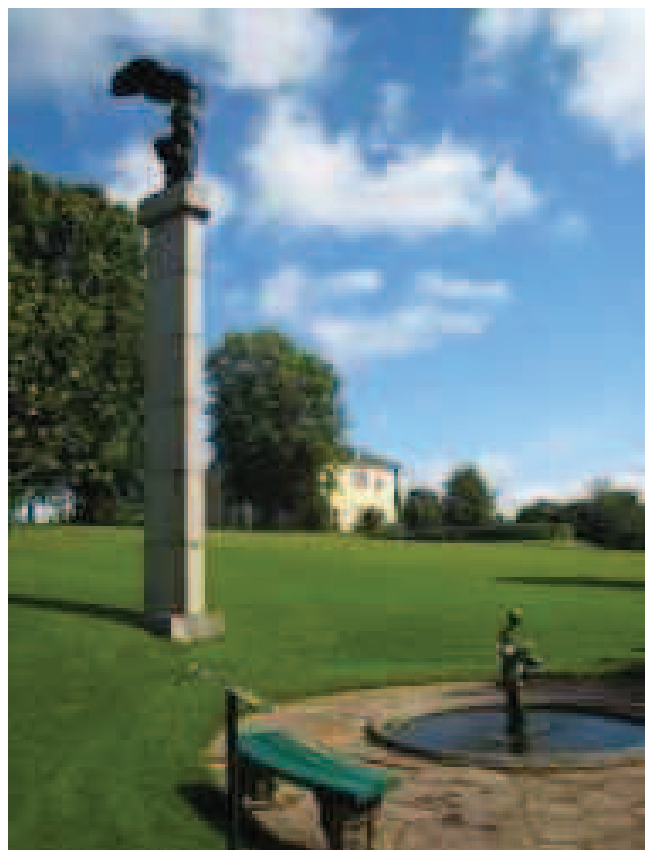
Skulpturen Hjortdjur av Arvid Knöppel vid Grateplatsen.



Lilla Flora i Blomstergården. Av Gunnar Nilsson. Uppförd 1952.



Ung flicka (1912) av Carl Eldh.
Carl Eldhs parterr.



Nike från Samothrake, Hellenistisk tid.
Kopia uppförd i parken på 1950-talet.



Bovind



Lökboden



Kungens paviljong från 1950-talet med en byst av Gustaf VI Adolf av Carl Eldh.



Kungens trädgård med Kungens paviljong i fonden.



Selma Lagerlöf (1952) av Arvid Backlund



Ur Orfeusgruppen (1936) av Carl Milles. Millesplatsen skapad på 1950-talet.

Ekonomibyggnader



Ladugården från 1937. Idag Västanå teaters scen.



Stall och svinhus



Svinhuset



Del av växthuset från 1950-talet

Nya inslag i parken



Bibelträdgården



Installation



Modern skulptur

Utanför parken



Tempelgaveln uppförd 1948



Tidigare tjänstemannavilla



Tjänstemannavilla

Trekanten



Arbetarbostäder som uppfördes på 1950-talet en bit utanför parken, då tidigare arbetarbostäder i parken revs för att kunna uppföra Rottneroshallen.

Rottneros station



Rottneros station från 1913 ligger strax utanför parken.

Östra Ämtervik

Östra Ämterviks socken, Sunne kommun

Riksintresse: K 33

Beskrivning av kulturmiljövårdens riksintresse

Tidigare beskrivning

“Riksantikvarieämbetets värdetext (1996):

Motivering:

A. Odlingslandskap med fornlämningar från brons- och järnåldern.

B. Sockencentrum med bebyggelse från 1800-talets början förknippad med Selma Lagerlöfs författarskap.

Uttryck för riksintresset:

Två höggravfält, grupper med rösen och stensättningar med kal stenfyllning. Nuvarande kyrka från slutet av 1700-talet och prästgården Herresta, känd som gården ”Borg” i Gösta Berlings saga.

I området ingår även: - ”

Inledning

Riksintresset Östra Ämtervik består av Östra Ämterviks kyrka med omkringliggande bebyggelsemiljö samt odlingslandskap och fornlämningar från brons- och järnålder. I beskrivningen nedan inkluderas inte fornlämningar då kompetensen för det inte har funnits under arbetets gång. Kyrkomiljön inventerades år 2004 i en inventering av kyrkor i Sunne kommun, genomförd av Värmlands museum på uppdrag av Karlstad stift, varför dessa byggnader och omgivningar har besökts men inte inventerats på nytt.

Riksintresset har värden kopplade till Selma Lagerlöfs person och författarskap samt höga identitetsvärden för Fryksdalen.

Allmän historik

Fryksdalen har troligtvis varit en förhållandevis tätbefolkad del av landet redan under förhistorisk tid. Det finns i området på dalgångens östra sida ovanligt många fornlämningar från bronsåldern och även järnålderns höggravfält. Bygden kring Prästbolsviken och Ämtans utlopp bebyggdes tidigt, vilket bland annat en grupp rösen och ett tjugotal gravhögar visar. En agrar bosättning bör ha funnits här under första årtusendet efter Kristi födelse.

Ämterviks socken är av medeltida ursprung och omfattade tidigare hemmanen på båda sidor av Fryken. År 1672 fick hemmanen på västra sidan sjön tillstånd att bygga egen kyrka, och namnen Östra och Västra Ämtervik började användas. Den första kända träkyrkan i Östra Ämtervik låg ca 100 meter sydväst om den nuvarande. Kyrkplatsen har sannolikt medeltida ursprung. Att det fanns en kyrka här år 1673 är helt klart. Denna träkyrka brann efter ett åsknedslag ner till grunden år 1781. Av den äldsta kyrkan återstår en ödekyrkogård.

Beskrivning

Geografi

Området består av dalgångsbygd längs Ämtan, strandbebyggelse vid Mellan-Fryken och kuperad skogsbygd med spridd bebyggelse. Riksintresseområdet ligger i Östra Ämterviks socken på östra sidan om Fryken, ca en och en halv mil från Sunne tätort. Från bykärnan i Prästbol, utanför riksintresset, går vägen till Östra Ämterviks kyrka och riksintresseområdet. I området finns fornlämningar från stenålder till yngre järnålder, i form av boplatser och gravar.

Riksintresseområdet ligger invid Frykens strand och utgörs av kyrkomiljön och odlingslandskap. I norr avgränsas området av skog.

Bebyggelse och kyrkogård

Centralt i riksintresset är Östra Ämterviks kyrkomiljö, med nuvarande kyrka som uppfördes 1798. Den står ovanligt placerad i nord-sydlig riktning med koret i söder. Kyrkobyggnaden är slätputsad och vit. Dess stil är präglad av byggnadstidens strama nyklassicism. Den har ett rektangulärt långhus med ett halvrunt kor i söder och torn på långhusets norra gavel. Tornet kröns av en flack huv med lanternin. En stor del av den fasta inredningen är från 1800-talet med bland annat bevarat korarrangemang, med altarprydnad och orgel. Östra Ämterviks kyrka har namnet Svartsjö kyrka i Lagerlöfs Gösta Berlings saga.

Strax väster om kyrkan ligger klockaregården, idag sockenstuga, från 1800-talets första hälft. Församlingshemmet i två våningar intill sockenstugan sägs ha uppförts på 1600-talet och förlängts under 1700-talets slut. Sedan 1860 och till 1900-talets början var byggnaden folkskola. Båda byggnaderna har faluröd träpanel och tegelklädda sadeltak. En ekonomibyggnad från tidigt 2000-tal finns söder om församlingshemmet. Den inrymmer bland annat garage och personalutrymmen. Byggnaden har faluröd panel och tegeltäckt sadeltak för att smälta in bland den äldre bebyggelsen.

Ett gravkapell från sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal finns på kyrkogården. Det har liggande rödmålad förvandringspanel och tegeltäckt tak. I söder har byggnaden en femsidig halvrund utskjutande del med plåttak.

Kyrkogården ligger skild från kyrkan och har en långsträckt rektangulär form med öst-västlig orientering. Den är troligtvis tillkommen under den senare delen av 1600-talet. Enligt en storskifteskarta från 1771 låg dåvarande kyrka ca 100 meter sydväst om nuvarande kyrkobyggnad. Kring dagens kyrka har det aldrig funnits några gravplatser. Begravningsplatsen omgärdas av en stenmur och begränsas i öster av sockenstugan och församlingshemmet. I övriga väderstreck finns gården och i söder Fryken. Lönträdet står längs hela kyrkogårdsmuren. En lindallé går från ingången i öster till stenmuren längst i väster. Gångvägarna är grusbelagda och raka. I kvarteren finns plattgångar. På kyrkogården finns den Lagerlöfska familjegraven där Selma Lagerlöf vilar. Även förebilden till Jan i Skrolycka i Kejsaren av Portugallien ligger begravd här. Kyrkogården har troligtvis utökats under åren, bland annat år 1914 med ett större område västerut. Den har genomgått omfattande omläggningar, speciellt i det äldre området. En första renovering gjordes 1948, men den mest genomgripande skedde i början av 1960-talet.

Prästgården Herresta (Herresta 2:3), Borg i Gösta Berlings saga, ligger med synlig kontakt några hundra meter nordväst om kyrkplatsen. Från kyrkan leder en grusad väg, delvis kantad av lindar, fram till prästgårdstomten och avslutas i en rundel framför huvudbyggnadens entré på södra långsidan. Prästgården har stor trädgård som mot söder och norr övergår i en friare karaktär innan den möter skogskanten. Den timrade mangårdsbyggnaden är uppförd i två våningar och klädd med en stående vit panel och blå snickerier. Gården är ett bra exempel på värmländska prästgårdar/herrgårdar från tiden kring 1800-talets början. Huvudbyggnadens ursprungliga utformning är välbevarad både i interiör och exteriör.

Inom riksintresset finns vidare en bondgård och fyra bostadshus. Bondgården Herresta gård (Herresta 2:1) ligger längst i norr i riksintresset. Här bedrivs jordbruk och försäljning, liksom självplock för besökare. Gården består av bostadshus, lillstuga och ekonomibyggnader.

Nära kyrkan i norr ligger ett bostadshus från 1910-tal med gulmålad spontad liggande och stående panel, samt en lillstuga som är några år äldre än bostadshuset. På gården finns dels äldre

ekonomibyggnader och dels äldre knuttimrade uthus som under 1980- och 90-talen har flyttats till platsen och gett den en museal karaktär (Ämterviks Prästbol 3:73)

Funktioner

Inom riksintresseområdet finns en bondgård som idag bedriver jordbruk på marken inom området. Kyrkan ägs och används av Svenska kyrkan.

Bostäderna inom området används som året runt- eller fritidshus.

Området är ett turistmål på grund av kopplingarna till Selma Lagerlöf och fornlämningarna.

Skydd

Fornlämningar, kyrka och kyrkogård har skydd enligt kulturminneslagen (KML). Det innebär att kyrkan, kyrkliga inventarier och kyrkogården ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Alla ändringar kräver tillstånd från länsstyrelsen.

Likasa kräver förändring av fornlämning eller fornlämningsområde prövning av länsstyrelsen.

Värdebeskrivning

Inom riksintresset finns ett högt **personhistoriskt värde** då det finns starka kopplingar till Selma Lagerlöf som person och hennes litteratur. Selma Lagerlöf är begravd i släktgraven på kyrkogården. I hennes litteratur finns prästgården Herresta och Östra Ämterviks kyrka med, liksom omringliggande landskap med sjön Fryken.

Området bär ett **identitetsvärde** för Fryksdalen, med ett levande jordbruk och äldre traditionell bebyggelse. Beskrivningen av platsen med landskap och bebyggelse har genom Selma Lagerlöf spridits över världen. Inom riksintresset är helheten mellan olika kulturelement av stort värde och identitetsvärdet är kopplat till ett miljöskapande värde som bebyggelse, kulturlandskap och fornlämningar tillsammans har.

Bebyggelsen bär också ett **bebyggelsehistoriskt värde** vilket förstärks av att viss bebyggelse är av hög ålder och välbevarad. Bebyggelsen har uppförts för olika behov i olika tider. Representerat finns en skolbyggnad med nuvarande utseende från 1800-talet, en typiskt utformad prästgård från 1800-talet, en relativt exteriört oförändrad kyrka från 1700-talets slut i klassicistisk utformning och jordbruks- och villabebyggelse.

Motivering av riksintressets gränsdragning

Gränsen för riksintresset föreslås fortsatt vara densamma som tidigare. Centralt i riksintresset är kyrkomiljön och fornlämningarna. Norr om prästgården och Herresta gård avgränsas riksintresset av skog. Mellan riksintresseområdet och Prästbols bebyggelse finns jordbruksmark. Här emellan dras den östra gränsen. Bebyggelsen i Prästbol saknar koppling till Selma Lagerlöf och kyrkomiljön, varför den inte bör ingå i riksintresset. I sydväst ligger fornlämningar längs Frykens strand varför gränsen dras vid vattenlinjen. Den bebyggelse och det landskap som finns i söder och väster bör inkluderas i riksintresset då den bidrar miljöskapande till riksintresset. Om förändringar sker här skulle det kunna skada kyrkomiljön påtagligt.

Fysiska uttryck för det kulturhistoriska värdet

De främsta fysiska bärarna av riksintresset, både av personhistoriskt, byggnadshistoriskt, miljöskapande och identitetsvärden, är kyrkan, sockenstuga, församlingshem, prästgård och kyrkogården. Selma Lagerlöfs grav bär mycket av det personhistoriska värdet.

Identitetsvärdet speglas i helheten inom riksintresset, med placeringen intill Fryken, det öppna hävdade landskapet mellan bebyggelseenheter, kyrkomiljön och omringliggande jordbruksbebyggelse och boningshus, samt fornlämningarna.

Hot mot riksintresset

Ett hot mot riksintresset är att landskapet mellan bebyggelsen och Frykens strand växer igen. Detta skulle förändra riksintresset visuellt och göra kulturlandskapet svårare att avläsa. Fornlämningarna skulle bli mindre synliga och tillgängliga i ett igenvuxet landskap.

Turism till riksintresseområdet kan utgöra ett hot mot främst fornlämningsområdet, då det förekommer att turister kör bil ända ner till fornlämningarna.

De kulturhistoriska värdena inom riksintresset kan minska om bebyggelsen eller landskapet förändras. Förändringar och om- och tillbyggnader på byggnader kan göra att området förlorar sin karaktär.

Riktlinjer för bevarande av kulturvärden

För att bevara de kulturhistoriska värden som är kopplade till riksintresset är det av stor vikt att:

- Bevara den bebyggelse som finns kvar idag, vilket inkluderar ekonomibyggnader.
- Ej uppföra ny bebyggelse som inte anpassas till den befintliga bebyggelsens karaktär, och inte heller uppföra större antal nya byggnader då det skulle skada det lilla och relativt glesbebyggda området.
- Bevara landskapsbilden med skog i norr och öppet landskap med jordbruksmark i söder och öster. Att ett levande jordbruk fortsatt bedrivs inom riksintresseområdet är viktigt för landskapets avläsbarhet och utseende samt av kontinuitetsvärde. Jord- och skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga natur- och kulturvärden.
- Den äldre bebyggelsen inom riksintresseområdet bör underhållas med respekt för byggnadens äldre byggnadsteknik, utformning och material. Att traditionella material och tekniker väljs är önskvärt.
- Att flytta hit äldre byggnader från andra platser, såsom skett på fastigheten Prästbol 3:73, är inte önskvärt då detta kan ge en museal karaktär och byggnaderna inte har med platsens historia eller det lokala byggnadsskicket att göra.
- Årlig markvård av gravfältet bör ske enligt skötselplan.
- Prövning av lov bör ske efter samråd med länsmuseet. I frågor som berör fornlämningar, kyrkogård eller annat som bedöms påtagligt påverka kulturmiljön ska samråd ske med länsstyrelsen.
- Den Lagerlöfska släktgraven bör underhållas och särskilt uppmärksammas vid förändringar på kyrkogården.

Önskade åtgärder

Kulturvärdena i bebyggelsemiljön bör säkerställas genom områdesbestämmelser. I dessa bör det läggas särskild vikt vid den samlade miljöbilden och ett bibehållande av byggnadernas ursprungliga karaktär.

För vidare läsning om Östra Ämtervik

Bebyggelseregistret: Sunne kn, Ämterviks prästbol 3:42, Östra Ämterviks kyrka
www.bebyggelseregistret.raa.se

Kyrkor i Karlstads stift del II (2008) Red. Maud Forsberg, Värmlands Museum. Värmlands Museum och Karlstads stift

Underlag till riksintressebeskrivning

Bebyggelseregistret: Sunne kn, Ämterviks prästbol 3:42, Östra Ämterviks kyrka
www.bebyggelseregistret.raa.se

Ditt Värmland: kulturmiljöprogram för Värmland och värlänningar: Värmländska kulturmiljöer (1989) Hillgren, Anders (medarbetare). Karlstad: Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Värmlands län

Ekonomisk karta över Värmland 1883-1895: Sunne kommun (1991)

Redaktör Tom Ohlsson. Studieförbundet Vuxenskolan, Värmlands museum, Värmlands hembygdsförbund, Lantmäteriet och Nya Wermlands Tidningen.

Kulturhistorisk inventering i Sunne kommun 1977 : Östra Ämtervik socken. Rapport från Värmlands museum

Kyrkor i Karlstads stift del II (2008) Red. Maud Forsberg, Värmlands Museum. Värmlands Museum och Karlstads stift

Eget inventeringsmaterial

— — —

Delar av texten är omarbetningar av texterna från Ditt Värmland samt från Kyrkor i Karlstads stift del II/Bebyggelseregistret Östra Ämterviks kyrka.

Karta



Föreslagen gräns för riksintresset Östra Ämtervik.

Fotografier

Kyrkan



Höger: Kyrkan från nordost.

Nedan höger: Fönster på kyrkans östra långsida och markering i muren av tidigare dörr- eller fönsteröppning.

Nedan vänster: Detalj från kyrkans västra fasad.

Nedan: Stenmur som omgärdar kyrkan.



Kyrkogård



Höger: Allé på kyrkogården i öst-västlig riktning.
Nedan vänster: Gravkapell på kyrkogården.
Nedan höger: Kyrkogården med vy åt söder över Fryken.
Nedan: Den Lagerlöfska släktgraven med Selma Lagerlöfs grav i vänster i bild.



Sockenstuga och församlingshem



Sockenstugan



Församlingshemmet sett från kyrkogården



Församlingshemmet från söder.
Fungerade mellan 1860-1912 som skola.

Prästgården Herresta



Landskap



Vy mot prästgården. Nötkreatur som betar.



Vy från kyrkan mot odlingslandskap i norr.



Bronsåldersröse på udden, längst i sydväst inom riksintresseområdet.



Herresta gård (Herresta 2:1) sett från väster.

Bostadsbebyggelse och jordbruk



Boningshuset från 1910-tal på Ämterviks Prästbol 3:73.



Lillstuga från 1900-talets första år, på Ämterviks Prästbol 3:73.



Vy över bostadshus och ladugård. Ämterviks Prästbol 3:29



Vägen från kyrkogården ner mot Majhage (Herresta 2:2). Kring huset finns fornlämningar med skyltning för besökare.



Herresta gårds boningshus (Herresta 2:1) från förra sekelskiftet



Lillstuga på Herresta gård från förra sekelskiftet.

Allmänna rekommendationer och råd för riksintressen i Sunne kommun

Om områdesbestämmelser, särskilt hotade byggnader och bidrag

Områdesbestämmelser – skiss, förslag

Samtliga områden

Inom alla riksintressen ska nybyggnad, anläggning och tomt ska utformas med hänsyn till den kulturhistoriska miljön.

För samtliga riksintressen bör det genom områdesbestämmelser regleras vilka åtgärder som kräver lov. För att områdena ska behålla sin karaktär är det önskvärt att all tillkommande bebyggelse i området omfattas av bygglovsplikt. Ekonomibyggnader för jord- och skogsbruk kräver normalt inte bygglov, men det föreslås att bygglovsplikt för dessa byggnader ska införas inom kommunens riksintressen. Bygglovsplikt bör också gälla för tillbyggnad eller väsentlig ändring av ekonomibyggnader.

Ändringar av byggnader kan ge effekter på helhetsmiljön. För att bevara helhetsmiljön är det önskvärt att införa bestämmelser om rivningslov, ändring och omfärgning av byggnader.

För vissa särskilt värdefulla byggnader ur historisk eller miljömässig synpunkt kan ett mer detaljerat skydd komma ifråga, liksom rivningsförbud.

Mårbacka - Södra Ås

Det är mycket önskvärt att äldre ekonomibyggnader bevaras för att behålla karaktären av jordbruksbygd och illustrera gången tids månghussystem, varför ekonomibyggnader bör omfattas av rivningslovsplikt. Nya funktioner som gör att ekonomibyggnader bevaras och används, utan större exteriöra förändringar, bör tillåtas.

Bygglovsplikt bör införas för samtliga byggnader, även ekonomibyggnader för jordbruk, skogsbruk och liknande.

Enligt 5 kap 16 §, fjärde stycket kan i områdesbestämmelser kraven i 3 kap. 10 § preciseras. Ändringar av en byggnad ska utföras varsamt så att dess karaktärsdrag beaktas och dess kulturhistoriska värden tas tillvara. Vidare kan skydd skrivas in för byggnader som avses i 3 kap. 12 §, dvs byggnader som är särskilt värdefulla ur historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. I Södra Ås bör gårdarna 1:2, 1:88 och 1:95 omfattas av regler kring färgsättning som ska vara faluröd, med röda eller vita snickerier. Dessa boningshus bör inte byggas till.

Askersby

Enligt 5 kap 16 §, fjärde stycket kan placering, utformning och utförande av byggnader, andra anläggningar och tomter, bestämmas om. I Askersby bör det regleras att ny bebyggelse ska placeras så att den ansluter till radbyns karaktär. Askersbys karaktär av radby bör inte förvanskas genom uppförande av större mängd ny bebyggelse som gör att byn växer åt öster eller väster.

Det är mycket önskvärt att äldre ekonomibyggnader bevaras för att behålla karaktären av radby och illustrera gången tids månghussystem, varför ekonomibyggnader bör omfattas av rivningslovsplikt.

Nya funktioner som gör att ekonomibyggnader bevaras och används, utan större exteriöra förändringar, bör tillåtas.

Ekonomibyggnader bör omfattas av bygglovsplikt, samt bygglovsplikt vid ändring av ekonomibyggnader.

Enligt 5 kap 16 §, fjärde stycket kan kraven i 3 kap. 10 § preciseras. Ändringar av en byggnad ska utföras varsamt så att dess karaktärsdrag beaktas och dess kulturhistoriska värden tas tillvara. Vidare kan skydd skrivas in för byggnader som avses i 3 kap. 12 §, dvs byggnader som är särskilt värdefulla ur historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. I Askersby har samtliga byggnader minst ett miljöskapande värde. Byggnadernas färgsättning regleras i områdesbestämmelser. De bostadshus som idag är rödslammade bör fortsatt vara det. Färgsättningar som är främmande för landsbygdens bebyggelse bör inte tillåtas. Äldre ekonomibyggnader bör vara ofärgade eller faluröda, med röda, vita eller svarta snickerier. Nyuppförd bebyggelse ska anpassas till detta.

Takmaterial för boningshus bör vara lertegel. Fasadmaterial bör vara stående träpanel.

De boningshus som inte är tillbyggda ska ses som särskilt värdefulla byggnader och bör inte byggas till.

Östra Ämtervik

För riksintresset Östra Ämtervik är det öppna landskapet mellan bebyggelseenheter av stor betydelse. Nyttillkommen bebyggelse kan påverka och störa detta. Därför bör även uppförande av ekonomibyggnader för jord- eller skogsbruk omfattas av bygglovskrav.

Rivningslovplikt för samtliga byggnader inom riksintresset.

Särskilt värdefulla byggnader (3 kap 12 §) som bör få skydd i områdesbestämmelser är församlingshemmet (Ämterviks Prästbol 3:78), sockenstugan (Ämterviks Prästbol 3:42) och prästgården (Herresta 2:3). Här bör skrivas in att färgsättningen ska vara faluröd för de två förstnämnda, panelen stående träpanel och takmaterial lertegel.

Rottneros

Herrgårdens huvudbyggnad samt flyglarna bör skyddas med rivningsförbud.

Byggnader uppförda före 1959 inom riksintresset ska ses som 3 kap 12 §-byggnader, dvs särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synvinkel, vilket innebär att de inte får förvanskas.

Exteriörer bör inte förändras på dessa byggnader.

Är det möjligt att i skyddet enligt 5 kap. 16 § fjärde stycket b) skydda skulpturer och planteringar? Skulpturer bör inte flyttas från sina ursprungliga platser, då deras placeringar i regel var mycket genomtänkta och speciella parkdelar utformades för många skulpturer.

Särskilt hotade byggnader inom kommunens riksintressen

Rottneros

Rottneros 3:4, 3:5 och 3:6. Tjänstemannavillor till Rottneros bruk och herrgård, uppförda under 1940-50-tal. Rottneros 3:4 och 3:6 ägs av Rottneros AB som inte underhåller byggnaderna eller vägarna till området. Rottneros 3:5 har en tempelgavel som byggdes under Svante Pålsons tid för att ingå i en siktlinje från Rottneros herrgård och är därmed en del av parkens historia. Siktlinjen skulle kunna tas upp igen. De andra två byggnaderna är fina tidstypiska putsade villor, 3:4 med det

mesta av den ursprungliga interiören med fina detaljer bevarat. 3:6 står obebott. Byggnaderna är en del av Rottneros bruks och parks historia. Byggnaderna ligger avskilt men nära bruket och störs av ljud därifrån. Det är önskvärt att byggnaderna underhålls och bevaras. Enligt Plan- och bygglagens tredje kapitel ska byggnaders yttre hållas i vårdat skick (3 kap 13 §).

Askersby

För riksintressen som innefattar jordbruksbebyggelse är det viktigt att även uthus bevaras så att månghussystemet kan avläsas och berättas om. Vissa byggnader inom riksintresset Askerby har eftersatt underhåll och behöver insatser för att bevaras:

- Hönshus, Askersby 1:9. Hönshuset är ett av få mindre uthus och fähus som finns kvar i Askersby. Byggnaden har ett plåttak i bra skick, men saknar glas i fönsterbågarna. För byggnaden skulle bidrag för överloppsbyggnad kunna sökas.
- Fd bostadshus, Persby, 2:5. Byggnaden står intill vägen och är ett mindre bostadshus. Dess plåttak är i gott skick, men fönsterglas saknas, panel bör ses över och husets tidigare färgsättning i rött och vitt har blekts av tidens tand. Interiört har det målats/klottrats/skett skadegörelse på en vägg.
- Smedjan, Där bort, Askersby 1:29. Smedjans fönster behöver restaureras. De saknar i flera fall fönsterglas. Smedjans timmerstockar behöver ses över.
- Tvättstuga intill vägen, Persby 1:20. Byggnad som berättar om äldre tiders månghussystem och placering av byggnader. Dess väggar är i mycket dåligt skick.

Mårbacka – Södra Ås

Folkets hus, Mårbacka 1:4. Byggnaden står oanvänd och växtlighet har tillåtits spridas kring den så att den är svår att nå och knappt är synlig. Byggnaden är en del av Mårbackas helhet och fungerade som bostad för arbetare på Selma Lagerlöfs jordbruk.

Bidrag till fastighetsägare

Överloppsbyggnader

Inom landsbygdsprogrammets Utvald Miljö finns det fram till och med 2013 bidrag för restaurering av bland annat jordbrukets överloppsbyggnader. Bidraget var 2010 på 14 300 kr per byggnad. Ansökan för 2010 var i februari. Bidrag för restaurering av stenmurar, alléer och åkermarker finns också. Kontakta Länsstyrelsen.

Byggnadsvårdsbidrag

Statligt bidrag kan sökas för underhåll som blir dyrare än normalt p g a hänsyn till kulturhistoriska värden, s k antikvariska överkostnader. För byggnader som ligger inom ett riksintresse kan 90 % av överkostnaderna ges som bidrag. Kontakta Länsstyrelsen.

Bidrag kan också sökas för kulturlandskapsvård.

Bidrag ska sökas innan arbetet är slutfört.

